

JELIGE: NYUGATALKONY

A NYUGAT ALKONYA 2.0

THE DECLINE OF THE WEST, VERSION 2.0

TMDK-DOLGOZAT

Győr, 2011.

A kézirat lezárása: 2011. november 13.

„Felnagyítod hibáinkat, s így
Sötét jövőt jósolsz. Remélem, tévedsz.
Olykor egy kis fekete legyet az ablakon
Fekete ökörnek nézel a messzi síkon.”
/TENNYSON: *Valakihez, aki leszólta az angolokat*¹

1. ábra Guy Fawkes maszkot viselő demonstrálók a „Wall Street elfoglalása”nevű tüntetésen, New York, 2011²

¹ ROBERT CONQUEST: *Kegyetlen évszázad*. XX. Század Intézet, Győr, 2003, 238. p.

² http://www.washingtonpost.com/national/on-leadership/occupy-wall-street-protests-and-the-decline-of-the-west/2011/10/10/gIQAst1NaL_story.html (Letöltés: 2011. 11. 13.)

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS.....	4
I. MI A NYUGAT?	6
Európa.....	8
Amerika.....	11
A Nyugat jellemzői, fogalma	14
II. A NYUGAT FŐLÉNYE(S)	17
III. A NYUGAT ELÉGIKUSA: OSWALD SPENGLER	22
IV. LEO FROBENIUS A „KULTÚRKÖRHINTÁN”	26
V. JOHAN HUIZINGA, A SEBZETT VILÁG KRÓNIKÁSA	28
VI. A MŰVÉSZET: A VÁLSÁG REFLEXÍV MEGRAGADÁSÁNAK ESZKÖZE	32
VII. ARNOLD TOYNBEE ÉS A NYUGAT JÖVŐJE.....	35
VIII. A KRÍZISELMÉLETEK ÁTMENETI VÁLSÁGA ÉS RENESZÁNSZA; HUNTINGTON.....	39
EPILÓGUS.....	44
FELHASZNÁLT IRODALOM.....	46

BEVEZETÉS

HAROLD CAMPING amerikai „médiaevangélista” a 2011. október 21-ét megelőző napokban azzal sokkolta a világot, hogy a megjelölt időpontban beköszönt a világvége. Az apokalipszis szerencsére elmaradt, ahogy 1988. május 21-e óta folyamatosan (CAMPING első ízben ekkorra datálta létünk megszűnését).³ Nem új keletű az ilyen eszkatológiai típusú frázisok léte: a francia MICHELET és XIX. századi antiklerikális történetírói szerint „az első ezredforduló beköszöntét a világ végét beharangozó híresztelések előzték meg, amelyeket a papság terjesztett.”⁴ Úgy tűnik, hogy amint DANTÉ végigkísérte VERGILIUS a Túlvilágon, úgy az emberiség történetén is végigvonulnak a permanens apokaliptikus attitűdök. Már a Krisztus előtti VIII. században alkotó HÉSZIODOSZ *Munkák és napok* című munkája sem volt mentes a krízis gondolatától.⁵ Munkám azonban nem az emberiség kollektív „*capitis amputatiójának*” vízióiról fog szólni, hanem egy sokkal szűkebb téren kísérlem meg feltérképezni: a „Nyugat alkonya” koncepciók történetét és a különböző szerzők elméleteinek tartalmát.

OSWALD SPENGLER 1918-ban jelentette meg két kötetes munkáját, amely a *Nyugat alkonyát* (*Untergang des Abendlandes*) mutatta be egy merően újszerű megközelítésből.⁶ Munkája nem kis felzúdulást keltett a nyugat-európai értelmiségiek körében: sok gondolkodó tartotta szükségesnek, hogy pro vagy contra állást foglaljon a Nyugat hanyatlásáról szóló vitában. Dolgozatomban SPENGLER elmélete mellett számos szerző gondolatait ismertetni fogom. Hangsúlyozni kívánom, hogy ők a rendelkezésükre álló tényekből különböző konzekvenciákat vontak le és nem feltétlenül vizionálta mindegyikük a Nyugat tényleges hanyatlását.

Dolgozatomban röviden tisztázni fogom, hogy mely entitásokat tekintem a magam részéről Nyugatnak – az egyes szerzők által elért eredmények felhasználásával, annak

³ http://index.hu/tudomany/2011/10/21/meg_hetvege_elott_eljon_a_vilagvege/ (Letöltés: 2011. 10. 27.)

⁴ NÁCSA KLÁRA – SÁRVÁRY GABRIELLA (Szerk.): *Kalandozások a titkok birodalmában*. Reader's Digest Kft., Budapest, 1999, 69. p.

⁵ DELPECH, THÉRÈSE: THE DECLINE OF THE WEST. <http://www.nytimes.com/2009/12/22/opinion/22iht-eddelpeche.html?pagewanted=/all> (Letöltés: 2011. 10. 27.)

⁶ GERGELY ATTILA: *Mi a Nyugat? (És mi nem?) A Nyugat és Kelet-Ázsia a 21. század elején – Vázlat tükrökből*, in GARACZI IMRE (Szerk.): *Mi a Nyugat? Atlantizmus és integráció*. Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém, 2007, 16. p.; HUIZINGA, JOHAN: *A holnap árnyékában. Korunk kulturális diagnózisa*. Windsor Kiadó, Budapest, 1996, 12. p.

tudatában, hogy lehetetlen a „Nyugatot” egyetlen egzakt definícióba kumulálni. A „Nyugatra” is messzemenőig igaz MARJÁN ATTILA Európáról szóló megállapítása: „*A közös és többé-kevésbé nyilvánvaló alapértékeken és kulturális jegyeken túl mindenki számára létezik egy szubjektív és elmosódott Európa-élmény*”⁷ – ennek ellenére bevezetek egy általam elfogadhatónak tartott munkafogalmat.

A kulturális áttekintés során röviden vázolom a *kultúra és civilizáció* összefüggéseinek problémáit, majd bemutatom azt a folyamatot, amelynek során a CUDENHOVE-CALERGI által a keresztény és lovagi ideál szintéziseként tételezett „gentleman-eszmény” a globalizálódó világ által oktrojált elvárásoknak megfelelően a „mindent átfogó, szervezett infantilizmus” reprezentánsává vált – ahogy HUIZINGA fogalmazott a *Hollandia szellemi ismérve* című művében.⁸

Dolgozatomban a kultúra és civilizáció(k) összefüggései szempontjából kívánom analizálni a problémát, ezért a geopolitikai és gazdasági aspektusra most nem fókuszálok. A bevezető gondolatok között azonban utalhatok arra a momentumra, miszerint a XXI század hajnalára realizálódni látszik az a tendencia, amit SPENGLER után szabadon a „Nyugat valódi alkonyának” nevezhetünk. „*Kína Zrt.*”⁹ – a társasági jog nyelvén mondván – vélhetően „minősített többséget biztosító befolyásszerzésre” fog törekedni a világ tortájának elosztásánál, habár a világ társadalmi alrendszerének „ellenőrzésénél” nem fogja elérni a 75 százalékot, mert a nyugati világ kihívóinak száma nem redukálódik Kínára –Kelet-Ázsia ázsiójának növekedése minden jel szerint biztosítottnak látszik, de a felemelkedés fázisába ér(he)t Oroszország, India vagy Brazília is. „*Kína, India, Brazília és más felemelkedőben levő hatalmak nem fogják azt a Nyugat vezette folyamatot követni, amelyben ők nem vesznek részt.*”¹⁰ Anélkül, hogy az Egyesült Államok (és nyugati szövetségesei) vezető szerepe megszűnne, a ZAKARIA által „többiekként” aposztrofált „együttesek” helyet követelnek maguknak a globális táncrend repertoárjának összeállításában.

⁷ MARJÁN ATTILA: *Hol a térkép közepe?* HVG Kiadó Zrt., Budapest, 2009, 24. p.

⁸ GERA JUDIT, in *Huizinga, a rejtőzködő*. Balassi Kiadó, Budapest, 1999, 37. p.

⁹ FISHMAN, TED C.: *Kína Zrt.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2008.

¹⁰ ZAKARIA, FAREED: *A posztamerikai világ*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2009, pp. 71-73.

I. FEJEZET MI A NYUGAT?

Ahhoz, hogy a Nyugat alkonyát vázolni tudjam, elengedhetetlen, hogy megkísérlem tisztázni, mit is jelent a Nyugat fogalma. A probléma tisztázása során óhatatlanul is eszembe jut AQUINÓI SZENT TAMÁS, aki *A világ örökkévalóságáról* szóló munkájában a következő gondolatát tárja elénk az időről: „Mi hát az idő? Ha nem kérdezik tőlem, tudom, ha kérdezik, nem tudom.”¹¹ A Nyugat tárgykörében történő fogalomalkotás rendkívül differenciált, hiszen egzakt és konkretizált definíció nem adható rá nézve, csak bizonyos *sui generis* körülményekből következtethetünk a Nyugat „kilétére”. Ráadásul a Nyugat fogalma nem egyszer s mindenkorra adott, „örök érvényű” megállapítás: attól függ, hogy mikor és milyen távon tesszük fel a definiálásra vonatkozó igényeinket jelentő kérdést.¹² Ehhez nyomban hozzá kell tenni azt is, hogy – amint látni fogjuk – eltérő válaszok születnek, ha földrajzi dimenzió alapján közelítjük meg a kérdést és differens eredményre jutunk, ha kulturális, politikai vagy éppen jogi aspektusból analizáljuk a problémát. Elemzésem során két komponensre fogom bontani a Nyugat fogalmát, ahogyan azt több szerző is megtette.¹³ NORMAN DAVIES remek hasonlata is megmutatja, hogy milyen tévedés lenne a Nyugatot pusztán Európára (még inkább Nyugat-Európára) redukálni: ekkor ugyanis úgy járnánk el, mint az a hipotetikus anatómiakönyv, amely csak olyan teremtményt vizsgál, amelynek „egy agyféltekéje, egy szeme, egy karja, egy tüdeje és egy lába” van.¹⁴ Ennek megfelelően a nyilvánvalóan létező különbségek ellenére is a Nyugat részének tekintem Európát, valamint az Amerikai Egyesült Államokat és a *hungtintoni* kategorizálásnak megfelelően Ausztráliát.¹⁵

A civilizációknak nincsen világos „területi lefedettségük” és folyamatos mutációkon esnek át: keletkeznek, diadalmaskodnak, majd hosszabb-rövidebb „intermezzók” után elbuknak (MARJÁN szerint a civilizációk élettartama néhány száz évre tehető,¹⁶

¹¹ VAUGHT, CARL G. (Szerk.): *Access to God in Augustine's Confession*. Books X-XIII. State University of New York, New York, 2005, 125. p.

¹² GERGELY (2007), 27. p.

¹³ SPENGLER monumentális alkotását a következő nyitó akkorddal indítja: „A nyugat-európai és az amerikai kultúra a beteljesülés állapotába jutott”, in SPENGLER, OSWALD: *A Nyugat alkonya. A világtörténelem morfológiájának körvonalai*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1995, I. kötet, 19. p.

¹⁴ DAVIES, NORMAN: *Európa története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 38. p.

¹⁵ HUNTINGTON, SAMUEL P.: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002, pp. 22-23.

¹⁶ MARJÁN (2009), 282. p.

SPENGLERNél ez az időtartam 1000 évre „tolódik ki”).¹⁷ A nyugati civilizációval összefüggésben deklarálnak, hogy az „egy Nyugat-Európából induló, majd Észak-Amerikát és a világ egyes részeit meghódító kultúrkör, amely a 700-as évek környékén alakult ki a Római Birodalom romjain. Közös eszmék, értékek, fejlődési irányok determinálják, nem pedig a benne részes népek, vallások vagy földrajzi területek.”¹⁸ Ennek köszönhetően megfigyelhető néhány közös attribútum, amely hasonlóan mutatkozik Nyugat-Európában és Észak-Amerikában. MARJÁN ezen közös vonások közé sorolja a jog uralmát, a szekularizációt, a katolikus és protestáns gyökereket, a képviselői demokráciát, az individualista felfogást, a (magán)tulajdon szentségét, az emancipációt, az iparosodottságot, az urbanizációt, illetve a „magas fokú iskolázottságot”.

MAX WEBER *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című munkájában tett kísérletet egy generális Nyugat-fogalom megalkotására. A Nyugatot a többi civilizációval összevetve általános érvényű megállapításokat próbált meg levonni, amelyek azonban sokszor a többi civilizáció kárára tett degradáló megjegyzésekben összegződnek.¹⁹ Véleménye szerint „a világ és élet problémáival foglalkozó megfontolások másutt is léteztek”, de racionális mivoltuktól való mentességük miatt valamilyen módon mégiscsak „csökevényesebbnek” tekinthetők a Nyugatnál. Gondolkodásában kiemelt jelentőséget tulajdonított a racionális momentumoknak. Az ázsiai állambölcseletről például az arisztotelészi gondolkodás rendszerezettségét és a racionális fogalmakat hiányolta. A racionális nyugati jogtanhoz képest a nagy keleti kultúrák jogi gondolkodásából hiányoznak a római jog „szigorú sémái és gondolkodási formái”, a kánonjogot pedig egyedül a Nyugat ismerte. Csak Nyugaton alakult ki a „racionálisan harmonikus zene”, „mindenütt hiányzik a gótikus boltozat olyan racionális alkalmazása, mint azt a középkor megteremtette a súly elosztásának és a tetszés szerint alakított terek befedésének eszközeként, s főleg a nagy, monumentális épületek konstruktív elveként és a szobrászatot, valamint festészetet összefűző stílus alapjaként.”²⁰ Egyedül a Nyugaton gyökeresedtek meg a tudomány „rendszeres és racionális szakmai üzemei”, amelyek iskolázott szakembereket és hivatalnokokat képeztek, akik a modern nyugati állam és gazdaság tartóoszlopaivá lettek. A népképviselői parlament a Nyugat produktuma, a rendi állam, a „*rex et regnum*” elve csak Nyuga-

¹⁷ BODOR ANDRÁS: *Nyugat alkonyától – az egységes világcivilizációig*, in *Korunk*, 1966/8. szám, 1129. p.

¹⁸ MARJÁN (2009), 282. p.

¹⁹ WEBER, MAX: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest, 1995, 9. p.

²⁰ WEBER (1995), 10. p.

ton terjedt el. Csak a Nyugat ismeri „*a politikai intézmény értelmében vett államot, racionálisan megalkotott alkotmánnyal, joggal, a törvények szerinti szakhivatalnokok útján történő igazgatással*”.²¹ Végül a Nyugat „különleges jelentősége”, hogy a kapitalizmus másutt nem létező formáit, a szabad munka racionális-kapitalista szervezetét hozta létre: egy olyan gazdálkodási rendszert, amelyben a „*vagyont és a termelési eszközöket nyereség céljából, a vagyon gyarapítására használják fel. Kapitalista az üzleti vállalkozás, ha racionálisan, az investált vagyon növelésének elve alapján cselekszik. (...)*”²² A „kalkulatórius kapitalizmus” a kiszámítható, átlátható, racionális politikai-és jogrendszer „galvanizátorává” vált.²³ Összegezve: a Nyugat a többi civilizációhoz képest olyan preferenciákkal rendelkezik, mint a racionális gazdálkodási mód (kapitalizmus) és az általa indukált, az élet minden szegmensére kiterjedő racionalizáció és bürokratizálódás. „*A bürokratikus uralom formálisan racionális uralmi forma, mivel a bürokráciára a precizitás, állandóság, fegyelem, a hatáskörök pontos körülírása, a szigorú szervezettség és megbízhatóság, vagyis: a kiszámíthatóság jellemző. (...) A racionális ügyvitel a rentabilitásnak, a szisztematikus, módszeres kalkulációnak, minden igazgatott tárgy gondos szám-bavételének és ellenőrzésének módszere.*”²⁴ Ez a bürokratikus rend azonban veszélyt is jelenthet az ember szabadságára nézve – ezt maga Weber is elismerte.

Európa

Ha a Nyugat kétségtelen részét képező Európát kíséreljük meg absztrahálni, akaratlanul is falakba ütközünk. GERARD DELANTY fejtette ki egy tanulmányában, hogy „*Európa, mint olyan nem létezik*”.²⁵ Nem tételezhetjük szuverén nemzetállamként, önálló civilizációként (bár a nyugati civilizáció részeként meggyőződéseim szerint igen), sőt, még egy tisztán körülhatárolható földrajzi fogalomként sem. Még JEAN MONNET, az Európai Unió „alapító atyja” is azt deklarálta, hogy „Európa soha nem létezett – a maga valódi mivoltában még mindig megteremtésre vár.”²⁶ KÓKAI KÁROLY álláspontja szerint Európa maximálisan heterogén, nincsenek egyetemes normái és természetes egysége;

²¹ WEBER (1995), 11. p.

²² BAYER (2003), 279. p.

²³ SZIGETI-TAKÁCS (2004), 46. p.

²⁴ BAYER (2003), pp. 279-286.

²⁵ DELANTY, GERARD: *What does it mean to be a „european”?*, in Innovation, Vol. 18., No. 1, 2005 (Interdisciplinary Centre for Comparative Research in the Social Sciences), 12. p.

²⁶ DAVIES (2001), 27. p.

Európa tehát „*elképzelt valóság, fantázia, amely képzeletünkben konkrét alakot ölt.*”²⁷ „*Európa határai bizonytalanok, vitatottak és minden határhúzási kísérlet mélyen politikai és egyúttal mélyen identitás-probléma is; szubsztantív módon érinti az (át)politizált Európa gondolatát*” – véli egy másik alkotó.²⁸

Az „európai identitás” fundamentuma EURÓPÉ elrablásának legendája. EURÓPÉ MINÓSZ krétai király édesanyja volt, akit a szülőföldjén, Fönícia (Phoinikia) tengerpartján udvari hölgyeivel folytatott önfeledt játszadozás közben hófehér bika alakjában lépre csalt ZEUSZ. A legenda részét képezi még, hogy KADMOSZ, EURÓPÉ fivére a lány keresésére indult, majd az egész Föld bebolyongását követően eljuttatta az írás művészetét Görögországba. Talán ennek köszönhető, hogy a hellének az Égei-tengertől nyugatra eső területek megjelölésére az „Európa” megjelölést kezdték használni.²⁹

CERUTTI dichotóm felosztását követve egyébként megkülönböztethetjük a kulturális és a politikai identitás fogalmát. A kulturális identitás „*azt a hosszú történeti Európa-diskurzust takarja, amelyből bármikor lehet meríteni, ha igazolni kell az egységes Európa létét*”, míg a politikai identitás „*(...) a politikai és társadalmi tapasztalat szellemi kidolgozásának az eredménye, amelyet Európában a háborúk és a népiirtás harminc (vagy még inkább, évszázadokon átívelő) tapasztalata jelent, majd később ötven év jólét az együttműködés eredményeként.*”³⁰ Kétségtől a politikai prioritások domináltak abban a szituációban, amikor a XVIII. században a *Balance of Power* égisze alatt határozták meg a kontinens államainak hatalmi egyensúlyát, vagy amidőn 1815 után a *Concert of Europe*, az európai nagyhatalmak közössége rajzolta újra a térképeket. De az imperializmus dogmatikája is előszeretettel hangsúlyozta, hogy a gyarmati függésben lévő területek anyaországa Európa (hivatalosan persze valamely európai állam) volt.³¹ A Nyugat jellemzőinek tisztázása során én főleg a kulturális identitás fogalmára kívánok koncentrálni.

²⁷ KÓKAI KÁROLY: *Európa mint filozófia fogalom*, in KARIKÓ SÁNDOR (Szerk.): *Európaiság – politikai és morális kultúra*. Áron Kiadó, Budapest, 2001, 68. p.

²⁸ HORVÁTH SZILVIA: *Az európai identitás diskurzuselméleti kérdései*, in Politikatudományi Szemle, 2009/4. szám, 113. p.

²⁹ DAVIES (2001), pp. 15-16.

³⁰ HORVÁTH (2009), 113. p.

³¹ DAVIES (2001), 26. p.

Ahány szerző, annyi Európa fogalom. OTTO VON BISMARCK „*pusztán földrajzi fogalomként*”³² tekintett Európára, ám ez a megközelítés sem tekinthető problémamentesnek. A földrajzkönyvek ugyanis igazolják a fentebb már említett tényt, miszerint „*a mai határvonal, amely (...) semmiképpen sem kontinensek közötti határ, (...) többé-kevésbé önkényes, s (...) pontos futásán még ma is vitatkoznak. Mivel azonban az Urál-hegység-Urál folyó – Kaszpi-tenger – Kuma – Manyics-mélyedés két oldalán nemcsak a természeti viszonyok hasonlóak, hanem (...) már a történelmi múltból örökölt különbségek is elmosódóban vannak, ezért mindenféle határmegvonás mindinkább mesterkéltté válik.*”³³ A határvonal megvonása tehát szubjektív értékelésekre ad okot – 1833-ban, amikor VOLGER megjelentette *Handbuch der Geographie* című művét, általánosan elfogadott tétel volt, hogy Európa az Atlanti-óceántól az Urálig terjed, de ezen „dogma” győzelme csak Oroszország felemelkedésének volt köszönhető. Európa képzeletbeli határainak „önkényes” megvonását számos bírálat érte – többek között ARNOLD TOYNBEE részéről.³⁴

EDMUND HUSSERL szerint Európa „*egy bizonyos szellemi élet, tevékenység, alkotás egysége.*”³⁵ A legtöbb „fogalomalkotó” egyetért abban, hogy Európa kulturális gyökereit tekintve „*az antik görögség és zsidóság szellemi hagyományaiból, s azoknak a kereszténységben való egyesítéséből ered*”³⁶ – ezt a katolikus francia poéta, PAUL VALÉRY még azzal a többletelemmel egészítette ki, hogy Európában érvényesülnie kell a modern kor politikai pluralizmusának, melyben a „*polgári demokrácia és a demokratikus szocializmus eszméi egymással szabadon versenghetnek.*”³⁷ ÁCS MIKLÓS meghatározása rímelt T. S. ELIOT szavaira, hiszen lényegében mindkét szerző a keresztény világnézeti alapból származtatta Európa identitását.³⁸ JOSEPH WEILER még az Európai Unió Alkotmányában is megjelenítette volna a zsidó-keresztény gyökerekre való utalást,³⁹ de mint tudjuk, ez az Alkotmány (még) nem lépett hatályba és a kereszténységre való hivatkozás tárgyában

³² DAVIES (2001), 27. p.

³³ D. NAGY ÉVA (Szerk.): *Európa*. Móra Könyvkiadó, Budapest, 1989, 9. p.

³⁴ DAVIES (2001), 25. p.

³⁵ DÉR ALADÁR: *Az európai identitás elméleti alapjai*, in Politikatudományi Szemle, 2005/1. szám, 127. p.

³⁶ BAYER JÓZSEF: *Európai kultúra – európai identitás*, in KARIKÓ SÁNDOR (Szerk.): *Európaiság – politikai és morális kultúra*. Áron Kiadó, Budapest, 2001, 13. p.

³⁷ SZIGETI PÉTER: *A valóság vonzásában* – Forrás: <http://mek.oszk.hu/04200/04241/04241.htm> (Letöltés: 2011. 10. 29.)

³⁸ COOPER, JOHN XIROS: *T. S. Eliot's Die Einheit der Europäischen Kultur (1946) and the Idea of European Union*, in DOUGLASS, PAUL (Szerk.): *T. S. Eliot, Dante, and the Idea of Europe*. Cambridge Scholars Publishing, 2011, pp. 145-158.; ÁCS MIKLÓS – FARKAS ANDREA (Szerk.): *Európa története a kezdetektől napjainkig*. Könyvkuckó Kiadó, Budapest, 1999, 19. p.

³⁹ DELANTY (2005), 14. p.

sem született konszenzus, mert a keresztény vallást sokan a nagy egyházszakadástól datálódó középkori megosztottság *primus inter pares* eszközének tekintették.

BORNEMAN és FOWLER kétségtelenül az egyik legérdekesebb „konceptiót” alkották meg, amikor a tipikus európai karaktert a fogyasztói társadalom által predesztinált, fogyasztói életmód révén maximálisan leírható figuraként aposztrofálták.⁴⁰ Ha elfogadjuk a szerzőpáros európai „típusról” alkotott fogalmának helyességét, akkor ULRICH BECK sekélyes, sivár és pesszimista vízióját adaptálnánk Európára, ahol az emberek az értelem hiányától szenvednek és nem találják helyüket a „standardizált individualitás” világában: „(...) az emberek turisztikai katalógusok nyomán bejárják a világ minden sarkát. Széttörik a legjobb házasságokat, és gyors egymásutánban egyre újabb viszonyokba bocsátkoznak. Átképzik magukat. Fogyókúráznak. Kocognak. Egyik terápiacsoporttól a másikig támoltyognak. Az önmegvalósítás céljától megszállottan kitépik magukat az anyaföldről, hogy megnézzék, gyökereik valóban egészségesek-e.”⁴¹ A fogyasztás és identitás azonban különböző fogalmak és a „szépség fasizmusának” teóriája, valamint a céltalan fogyasztás piedesztálra emelése sem idealizálható a végletekig. A nyugati mentalitás jelenleg hanyatlóban van, de vajon bízhatunk-e abban, hogy az „európaiak” egyszer csak felhagynak a „bolygó hollandiként” történő céltalan lézengés és a *byroni spleen* favorizálásának tendenciáival és újra értelmet adnak létfenntartásuknak? Ha summázzuk az eddigi Európa-fogalmak esszenciáját, akkor talán azt mondhatjuk, hogy bízhatunk ebben...

Amerika

A Nyugat-fogalom másik integráns komponensét az Amerikai Egyesült Államok képezi. Közismert, hogy a XVI. századi Angliában kialakult *puritanizmus*, mint a protestantizmus radikális változata markáns egyházi reformokat követelt az országban, amire válaszul a puritánokat WILLIAM LAUD irányításával üldözni kezdték, aminek következtében számos puritán emigrált Hollandiába, illetve az Újvilágba.⁴² PERRY MILLER kutatásai nyomán megállapítható, hogy az emigránsok azzal a szándékkal telepedtek le Új-Angliában, hogy „ott a keresztény világ dicsőségére felépítsék az Új Siont, a Szentírás

⁴⁰ DELANTY (2005), 12. p.

⁴¹ BAYER (2003), 391. p.

⁴² Világtörténelmi Enciklopédia. Reader's Digest Kiadó Kft., Budapest, 2000, 540. p.

útmutatásai szerint alakítva közösségi életüket.”⁴³ A szövetség (covenant) gondolatát tevékenységük nyomán a későbbi föderális vagy szövetségi teológia is recipiálta és az a kongregacionalista gyülekezet fundamentumává vált. Eredeti akarat-elhatározásuktól eltérően azonban a puritánok a kulturális adaptáció folyamatát dolgozták ki Amerikában, amellyel a pragmatikus elgondolás is azonosult.

SACVAN BERCOTOVICH behatóan vizsgálta az amerikai identitás egyes fázisait. Az első jelentősebb alkotás COTTON MATHER 1702. évi munkája, a *Magnalia Christi Americana* volt, melyben még a szakrális küldetés letéteményesként tételte az „amerikai ént”. EMERSON és WHITMAN „representatív amerikaija” ezzel szemben már a birodalmi retorika állandó hivatkozási pontjává vált. A *Jeremiád-retorikának* köszönhetően az USA sikeresen tartotta fenn a korábbi szakrális szféra retorikáját, sőt, a legtöbbször sikerült azt az éppen aktuális történelmi szituációra adaptálnia. Egy idő után pedig szinte észrevétlenül váltotta fel a mitikus-biblikus kommunikációt a nemzeti-regionális múltra való hivatkozás dogmája, s „a szent történelem tipológiai beteljesülését a korlátlan evilági fejlődés metaforájaként értelmezte”,⁴⁴ azaz a KRISZTUSra való hivatkozás komplementérvé, majd helyettesítőjévé mindinkább Uncle Sam vált.

A puritán hagyományokból építkező amerikaiak énképe így mindvégig sajátos momentumokat produkált. Ennek egyik jellemzője az a MICHAEL WALZER által megfigyelt jelenség, amelyet „kötőjeles identitásnak”⁴⁵ nevezett el. Ennek lényege, hogy az amerikai jelzőhöz sajátos identításokat toldanak hozzá, azaz az amerikai jelző bármely egyéb identitással relációba kerülhet (amerikai-olasz, amerikai-ír és így tovább).⁴⁶ „Nem az a helyzet, hogy az írek kulturális értelemben vagy politikailag amerikaiakká válnak, ahogy azt az ír pluralizmus hívei állítják, hanem inkább az, hogy (az Amerikában letelepedett és ott élő, de ír gyökerekkel rendelkező polgárok – saját megjegyzés – P. A.) kulturális vagy politikai tekintetben ír-amerikaiakká válnak.” Az írek kultúrája jelentősen befolyásolta az amerikai kultúrát.”⁴⁷ Végző soron az egykori puritán kivándorlók leszármazottai, akik már életvitelszerűen tartózkodnak Amerikában, a politikáról és kultúráról az

⁴³ RÁCZ MARGIT: *Puritanizmus és amerikai identitás. A puritán történet(írás) átértékelése napjainkban*, in Aetas, 1996/1. szám, pp. 5-19.

⁴⁴ RÁCZ (1996), 19. p.

⁴⁵ WALZER használja továbbá a kettős vagy duális identitás jelzőt is.

⁴⁶ DELANTY, GERARD – RUMFORD, CHRIS: *Rethinking Europe. Social theory and the implications of Europeanization*. Routledge (Taylor & Francis Group), London & New York, 2005, 70. p.

⁴⁷ WALZER, MICHAEL: *What It Means to Be an American*. Marsilio Publishers, 1992, 47. p.

őseik által vallott eredeti, nemzeti értelemben vett felfogásukat az amerikai identitás hatására megváltoztatják, így a nemzetiségi hovatartozás kérdése Amerikában már másodlagossá válik – bár nem tűnik el teljesen, így válik érzékelhetővé a kettős identitás.

A XVIII. század végére függetlenedő Amerikai Egyesült Államok csekély létszámú népességgel rendelkezett és homogén volt: túlnyomórészt fehér, brit és protestáns emberekből tevődött össze, akiknek nagyjából közös volt a kultúrájuk, túlnyomórészt elkötelezettek voltak a Függetlenségi Nyilatkozatban és az Alkotmányban (valamint annak kiegészítéseiben) tételezett elvek irányába. A XX. század végére ez a helyzet drasztikusan megváltozott. Az amerikaiak létszáma mintegy százszorosára növekedett, „többfajúvá” vált (Huntington becslései szerint az amerikai populáció 69 százaléka fehér, 12 százaléka hispanó, 12 százaléka fekete, 4 százaléka ázsiai és csendes-óceániai, illetve három százalék egyéb), illetve vallási értelemben is fragmentálódott (63 százalék vallja magát protestánsnak, 23 százalék katolikusnak, 8 százalék egyéb vallással szimpatizálónak, 6 százalék pedig ateistának).⁴⁸ De ami Huntington szerint ennél is katasztrofálisabb következményekkel jár, az nem más, mint az axiológiai hanyatlás: a GUNNAR MYRDAL által életre galvanizált Amerikai Hitvallás értékeinek marginalizálódása és egyre többek által történő kétségbevonása. (Ilyen központi érték a szabadság, az egyenlőség, az individualizmus, az alapvető emberi jogok és azok garanciái, a képviseleti kormányzás és a magántulajdon. Az elv másik komponense a protestáns tradíció, amely a munka mindenkori tiszteletét hirdeti és az egyén tehetségére és teljesítményére apellál.)⁴⁹ A multikulturalizmus „prófétái” megkérdőjelezik a nyugati örökség létjogosultságát, kétségbe vonják az egyetemes amerikai kultúra létezését, legitimálást követelnek más szubnacionális, faji, etnikai és vallási egységek számára és az individuális jogokkal szemben a közösségek jogai mellett törnek lándzsát. Ekként az „amerikanizmus” fő ellenségeként a multikulturalizmust jelölte meg.⁵⁰ A fenti folyamattal paralel a hidegháború megszűnése megfosztotta Amerikát a valamivel szemben való megkülönböztethetőség „játékszerétől”: a Szovjetunióval szemben meg tudta határozni önmagát, de a bipoláris világrend felbomlásával ez a privilegizált öndefiníciós státusza megszűnt, ezzel az amerikai összetartozás gondolata

⁴⁸ HUNTINGTON, SAMUEL P.: *Kik vagyunk mi? Az amerikai nemzeti identitás dilemmái*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005, 37. p.

⁴⁹ FARAGÓ KATALIN: *Amerikai jövőképek* <http://grotius.hu/publ/displ.asp?id=GDLZLU&lg=1> (Letöltés: 2011. 10. 30.)

⁵⁰ HUNTINGTON (2002), pp. 526-530.

is gyengült. „*Mi, amerikaiak, nem azok voltunk, amik voltunk, és bizonytalan, hogy mivé lettünk*”⁵¹ – vonta le a keserű konzekvenciát HUNTINGTON.

A Nyugat jellemzői, fogalma

Mielőtt egy fogalomba sűrítve összegezném az eddig elmondottakat, számba kívánom venni, hogy az egyes történelmi korok milyen jelentéstartalmakkal ruházták fel a „nyugati civilizáció” eszméjét. Ezek a fogalomvariánsok nem mentesek az adott kor politikai berendezkedésétől, így erősen dominálnak benne a szubjektív momentumok: a gondolati konstrukciók a kitalálók érdekeinek szolgálatára jöttek létre: „*bonyolult ideológiai tornamutatványok, azonosságkereső sasszék, kulturális propagandagyakorlatok eredménye.*”⁵²

- Az antik Hellász terminológiájában a Nyugat elsősorban a Perzsa Birodalom égisze alatt megvalósuló keleti önkényuralommal szembeni ellentétként funkcionált. A görögség sokáig zárkózott el az ellenségnek kikiáltott külvilágtól (*barbaricum*).⁵³ A Római Birodalom korszakában a differenciálás alapja a római örökségből való részesedés lehetősége volt: Róma „egyhatalmi ideológiáját” (amely a császárkorban érte el csúcspontját) az *imperium Romanum* és a *pax Romana* eszméje közvetítette.⁵⁴ Róma lényegében az akkori (ismert) világ egyetlen központja volt, így a birodalmon kívüli területek szükségtelenül „civilizálatlanak” számítottak.
- A kereszténység térnyerését követően a keresztény-iszlám „limes” szolgált a megkülönböztetés alapjául: a keresztény államok közössége, a *Civitas Christiana*⁵⁵ számított Nyugatnak, míg az iszlám államok impériuma alatt álló államok Keletnek. SZENT ÁGOSTON, AQUINÓI SZENT TAMÁS és BARTOLUS dolgozták ki a *bellum iustum*, „az igazságos háború tanát” („*Just War Theory*”): eszerint

⁵¹ HUNTINGTON (2005), 37. p.

⁵² DAVIES (2001), pp. 38-40. p.

⁵³ BRUHÁCS JÁNOS: *Nemzetközi jog I. Általános rész.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2009, 43. p.

⁵⁴ FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intézményei.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2006, 66. p.

⁵⁵ BRUHÁCS (2009), 17. p.

a háború legitimálható volt, ha azt „Isten parancsának végrehajtása” végett indították – ezzel mintegy ideológiai alapot szolgáltatva a keresztes hadjáratokhoz.⁵⁶

- A nagy egyházszakadást, az 1054. évi *schismát* követően a korábbi „egyetemes keresztény birodalom” „bipolárisá” vált: a választóvonal az „igazhitű keresztény” nyugati államok és keleti ortodox térség között húzódott.⁵⁷ A Nyugat lényegében a katolicizmus befolyása alatt álló államokat takarta.
- A protestantizmus térnyerésének következtében a „nyugati civilizáció” központjává az észak-európai államok váltak, amelyek a XVI. század során függetleníteni tudták magukat a katolikus *tuteltól*. A XVII. századi holland világuralom alatt a merkantilizmus és a kereskedői magatartás vált minden mérték mércéjévé, a navigáció pedig az alkalmazott tudományok „pápájává.”⁵⁸
- A nyugati civilizáció francia variánsa a XVIII. században került előtérbe, elsősorban a felvilágosodás szellemi-kulturális áramlatának köszönhetően: a „fény százada” a racionális gondolkodás piedesztálra emelésével járt, elterjedté vált a francia irodalmi nyelv használata a korábbi latin nyelvvel szemben, Párizs a szellemi élet központjává vált, mindez pedig termékeny talajra lelt az 1789. évi francia forradalom eszményeiben. A nemzetközi jog fejlődése magával hozta az európai jogközösség kifejezésének elterjedését.⁵⁹
- A viktoriánus Anglia a XIX. század vezető nagyhatalma volt, modern kikötőivel és hatalmas gyárvárosaival.⁶⁰ Az Egyesült Királyság a század során hatalmas potenciálra tett szert, az európai gondolkodásban pedig egyre inkább teret nyert a kolonializmus gondolata: a európai nagyhatalmak teljessé tették gyarmatbirodalmaikat Ázsiában, Afrikában és Óceániában – bár a MONROE-elv deklarálásának köszönhetően ezen korszakban nyert elismerést az amerikai kontinens bizonyos államainak *de iure* elismerése. A XIX. század második felétől – az imperializmus fénykorában – Afrika gyarmatosítására fókuszáltak –ennek objektívált formája az 1885. évi berlini akta, amely elhatárolta a befolyási övezeteket.⁶¹ A nyugati nagy-

⁵⁶ DOUZINAS, COSTAS: *Human Rights and Empire. The political philosophy of cosmopolitanism* Routledge-Cavendish, New York, 2007, pp. 237-238.; ABBASI, ZUMAIR: *Interpretation of Just War Theory* <http://www.qtc.edu.pk/publications/pdf/Zubair%20Abbasi.pdf> (Letöltés: 2011. 10. 31.)

⁵⁷ DAVIES (2001), 316. p.

⁵⁸ SZIGETI PÉTER: *Világrendszernézőben*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2005, pp. 77-79.

⁵⁹ BAYER (2003), pp. 129-131; DAVIES (2001), 38. p; BRUHÁCS (2009), 52. p.

⁶⁰ SZIGETI (2005), 79. p.; LITVÁN DÁNIEL: *Miért a Nyugat a nyerő? - Most még*, in BBC History, I. évfolyam, 1. szám, 2011. április, 72. p.

⁶¹ BRUHÁCS (2009), pp. 53-55.; BLAHÓ ANDRÁS – PRANDLER ÁRPÁD: *Nemzetközi szervezetek és intézmények*. Aula Kiadó, 2005, 31. p.

hatalmak axiomatikus meggyőződése volt, hogy „*a birodalomépítő fajok istenadta joga másokon uralkodni, s az a hit, hogy e fajok kulturális, gazdasági és alkotmányos berendezkedése magasabbrendű. (...)*”⁶² „*A szegregált (birodalmi) country clubba*”⁶³ csak a fejlett ipusztriális társadalmak kerülhettek be, a Kelet pedig számukra „*parasztársadalmakat, állam nélküli nemzeteket és nyers autokráciát jelentett.*”⁶⁴

- A WASP (*White Anglo-Saxon-Protestant*, fehér angolász protestáns) változat az I. világháború utáni időszak produktuma volt, miután nyilvánvalóvá vált, hogy az USA és Nagy-Britannia érdekei közösek. Az amerikai elit angolbarát szimpátiáira, a protestantizmus közös hagyományaira, a parlamenti kormányzás és szokásjog rendszerére, az európai német hegemonia ellensúlyozására és stratégiai együttműködésre alapozva egy amerikai-brit kooperáció jött létre, mely az USA 1941. évi hadba lépését követően újra megújult.
- Az amerikai változat a második világháborút követően alakult ki azon államok körében, amelyek elfogadták az USA vezető szerepét, valamint az általa képviselt demokráciát és kapitalizmust, szentesítve az „*európai identitás amerikanizálódását.*”⁶⁵ Az amerikai gondolkodás centrumába ekkor a fentebb már vázolt „Amerikai Hitvallás” értékeinek mindenáron történő exportálása került. A hidegháború és a bipoláris világrend fennállása alatt az USA a kommunizmustól való félelemre bázírozva virulenssé tudott válni, biztosítva ezáltal a vezető szerepűvé válást. A Szovjetunió összeomlása után a nemzetközi rendszert 1989-től egyértelműen az USA hatalma határozta meg. „*Minden út Washingtonba vezetett és a globális cselekvésben az amerikai politikai, gazdasági és külpolitikai elképzelések jelentették a kiindulópontot. Amerika rendkívüli befolyásra tett szert. (...) Washington a világ minden kontinensének legerősebb külső szereplője, domináns szerepe van a nyugati féltekén és (...) az egyetlen olyan ország, mely biztosítani tudja a szükséges logisztikai és szállítás segítséget komoly, világsszintű akciókhoz.*”⁶⁶

⁶² DAVIES (2001), 38. p.

⁶³ ZAKARIA (2009), 69. p.

⁶⁴ DAVIES (2001), 39. p.

⁶⁵ BOSSUAT, GERARD: *Az európai identitás és az Egyesült Államok. Egy történész gondolatai*, in Rubicon 2002/9-10. szám, 72. p.

⁶⁶ ZAKARIA (2009), 72. p.

A fentiek alapján immár megkísérelhetem egyetlen lakonikus mondatba sűríteni a fent vázoltakat: *a Nyugat az a területileg egzaktan körül nem határolható, állandó mutációkon áteső politikai, kulturális és gazdasági sorsközösség, amelyet összekovácsol a neutralizált és szekularizált állami élet mellett megvalósuló közös keresztény hagyomány, az alapvető emberi jogok biztosításán nyugvó jogállami paradigma és a jogegyenlőség gondolata, a permanensen ismétlődő demokratikus választások és politikai pluralizmus konstrukciója, valamint a kapitalista termelési mód gyakorlata.*

II. FEJEZET A NYUGAT FÖLÉNYE(S)

MONTESQUIEU, akit leginkább a hatalommegosztás eszméje nyomán ismerhetünk, 1748-ban a „*Törvények szelleméről*” szóló munkájában fejtette ki, hogy mivel „*az értelem jellege és a szív szenvedélyei különféle éghajlatok alatt erősen különböznek*”, ezért „*minden birodalom közül az értelem birodalma az első*”, s ezzel azt az állítását kívánta alátámasztani, hogy az európai klímának nem akad versenytársa. „*Ázsiában a szolgai szellemiség uralkodik, amelyet soha nem tudunk lerázni magunkról*”⁶⁷ summázta a Keletről vallott véleményét. MAX WEBER már említett munkájában hosszú fejtegetéssel igyekezett alátámasztani, hogy csak „*a Nyugat talaján keletkeztek olyan művelődéstörténeti jelenségek, amelyek egyetemes jelentőségű és érvényű fejlődés irányába mutatnak. Csak a Nyugaton létezik érvényesnek tartott fejlődési fokon álló tudomány*”⁶⁸ és így tovább. Ezekben a véleményekben benne foglaltatik a nyugati mentalitás évszázadokig prosperáló tipikus atmoszférája. A XVIII-XIX. század (és sajnálatos módon a XX. század egy része) folyamán az európai ember számos elméletet kreált a nem európai emberekről. Világképükben természetesnek vélték, hogy az emberek a növényekhez és állatokhoz hasonlóan egy hierarchikus rendszer részei, a piramis csúcsán az európai civilizációval, amelyet a legkifinomultabb és legtökéletesebb formának tartottak.

DÖMÖTÖR ILDIKÓ tanulmányából világosan kitűnik, hogy az (ausztráliai) őslakosokat az emberi lét legalsó szintjeire helyezték, mivel nem tartották őket civilizáltaknak. Az őslakosok rovására tömegesen fordulhattak elő az alábbihoz hasonló esetek JANET MILLET, egy anglikán lelkész neje az 1860-as évek hajnalán éppen férjének parókiáján tartózkodott, amikor is „*megjelent egy »aboriginal« férfi, aki viselkedésével nagy feltű-*

⁶⁷ LITVÁN (2011), DAVIES (2001), 61. p.

⁶⁸ WEBER (1995), 9. p.

nést okozott. A bennszülött férfi magát úriemberként mutatta be, és látogatásának céljaként a házaspár üdvözlését jelölte meg. Ez a »pimaszság« felháborította Janetet: »Talán a leginkább kirívó az volt a (bennszülött) viselkedésében, ahogy magát teljes egyenrangúnak ismerte képzelte a társadalmi ranglétrán. Ez egy olyan feltételezés volt, amit mi még szívésségből sem akartunk elfogadni, habár úgy tűnt, hogy látogatásának ez a célja. «⁶⁹

A nemzetről zajló legtöbb diskurzus a XIX. század folyamán akceptálta azt a szociáldarwinista tanítást, miszerint „*a nemzetek közötti versengés fejlődési folyamat, (...) amelynek során egyes népek alkalmasnak bizonyulnak a független létezésre, mások pedig kipusztulásra ítéltetnek.*”⁷⁰ A szociáldarwinizmus hívei szerint a DARWIN által eredetileg a növények és állatok fejlődésére „kitalált” evolúciós elmélet magyarázatot ad arra, miért kerül egy népcsoport más népcsoportok feletti uralmi helyzetbe. Azt gondolták, hogy a „gyengébb emberi közösségeknek” nincsen esélyük a küzdelem felvételére az erősebb közösségekkel szemben, ezért „pusztulásra vannak predesztinálva” és át kell adni helyüket a rátermettebb csoportoknak.⁷¹ Az effajta gondolatok hamar követőkre találtak. „*Europa minden nemzetisége kísértést érzett, hogy magát egy faji kötelékekkel összetartott külön csoport tagjának tartsa, amely vérségi alapon tartozik egybe, illetve különül el. Rendkívüli érdeklődés övezte az etnológiát és a »faji típusok« tanulmányozását, amelyek úgymond megfelelnek egy-egy modern nemzetnek. (...) Houston Stewart Chamberlain, egy Németországban élő angol a kreatív fajokat az árjákról leszűkítette a teutonokra.*”⁷² Mintha csak kikövezett út vezetett volna a hitleri nemzetiszocializmus minden képzeletet felülmúló tombolásához.

„Megszelídült formában” és elsősorban az USA-ban, de még ma is él a más nemzetekkel szembeni lesajnálás mentalitása. ZAKARIANak támadt az a borús impressziója az Amerikai Egyesült Államokkal kapcsolatban, miszerint politikusai „*folyamatosan és válogatás nélkül követelőznek, megbélyegeznek, megtorolnak és megvádolnak egész országokat számtalan gyengeségükért. Az elmúlt 15 év során azt Egyesült Államok szankciókkal sújtotta a világ lakosságának felét. Éves jelentést ad ki minden más ország viselkedéséről. Washington D. C. egy birodalmi város, amely egy önelégült, a külvilággal való*

⁶⁹ DÖMÖTÖR ILDIKÓ: *Úri hölgyek a vademberek között (Az ausztráliai őslakosok ábrázolása a brit telepesnők és utazónők írásaiban a 19. században)*, in Aetas, 2010/3. szám, 21. p.

⁷⁰ DAVIES (2001), 761. p.

⁷¹ DÖMÖTÖR (2010), 22. p.

⁷² DAVIES (2001), 763. p.

kapcsolat nélküli buborékká nőtte ki magát. (...) Amerika globalizálta a világot – de elfelejtette globalizálni önmagát.”⁷³

Még ha meglehetősen sarkított is ZAKARIA leírása, vannak olyan tendenciák, amelyek kétségtelenül alátámasztani látszanak az idézet utolsó mondatát. Ezt az egyetemes emberi jogokhoz fűződő amerikai viszony példáján keresztül szeretném érzékeltetni. Az emberi jogok egyetemességgel szembeni *kulturális relativizmus* első számú zászlóvivői kétségtelenül az iszlám országok, de az USA hozzáállása is meglehetősen ambivalens a nemzetközi emberi jogi egyezményekhez, tudniillik centrális szerepet játszik a normalkotásban, amennyiben „*az egyezmények kidolgozói igyekeznek megszerezni a támogatását, mert a végrehajtás ellenőrzésének finanszírozásában jelentős részt vállal – ugyanakkor kevés hajlandóságot mutat a nagymértékben az igényei szerint alakított nemzetközi okmányok megerősítésére. Amikor az 1990-es években végre ratifikálta a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát, valamint a kínzás elleni egyezményt és a faji diszkrimináció elleni egyezményt, ezt számos fenntartás és értelmező nyilatkozat kíséretében tette, amelyek lényegében kizárják, hogy ezen nemzetközi normák bármilyen hatást gyakorolhassanak az amerikai jogrendszerre akár szövetségi, akár tagállami szinten.*”⁷⁴ Az egyetemes nemzetközi emberi jogi normákkal szembeni amerikai rezisztencia az amerikai alkotmányos hagyományokat és az amerikai jogi kultúra eredményeit citálja az elutasítást alátámasztó érvek sorában.

Gyakori érv az alapvető jelentőségű nemzetközi jogi dokumentumokkal és intézményekkel szemben, hogy azok egy atavisztikus korszak maradványai. Számtalan ideológiai és politikai vitát generált a *Nemzetközi Bíróság Statútuma* 38. cikk (1) bekezdés c) pontja, amely a nemzetközi jog forrásainak tekinthető felsorolásnál említi a „*civilizált nemzetek által elismert általános jogelveket*”.⁷⁵ A fordulat használata az 1814-1815. évi Bécsi Kongresszus után vált népszerűvé.⁷⁶ A „civilizált-nem civilizált” disputa a XIX. század elméleteinek és szerződéses gyakorlatának⁷⁷ meghatározó „emblémája” volt.⁷⁸

⁷³ ZAKARIA (2009), pp. 77-79.

⁷⁴ WELLER MÓNKA: *Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata és az emberi jogok egyetemessége*, in *Állam-és Jogtudomány*, XXXIX. Évfolyam, 1998/3-4. szám, 319. p.

⁷⁵ GÖMBÖS ERVIN (Szerk.): *Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya és a Nemzetközi Bíróság alapszabályai*. Magyar ENSZ Társaság, Budapest, 2008, 94. p.

⁷⁶ KOVÁCS PÉTER: *Nemzetközi közjog*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 147. p.

⁷⁷ A jelző megjelent többek között a rabszolga-kereskedelem tilalma tárgyában született 1815. évi bécsi nyilatkozatban, illetve a szárazföldi háború törvényeiről is szokásairól szóló hágai egyezményben is. BRUHÁCS (2009), 156. p.

LORIMER szerint ez a terminus a különböző nemzetek közötti XIX. századi különbségtétel szellemét idézi.⁷⁹ A nemzetközi jog művelői körében mára már elfogadottnak tekinthető azon álláspont, mely szerint a „civilizált nemzetek által elismert általános jogelvek” megjelölés az egyaránt alkalmazandó, közös (belső jogi eredetű, de „internacionalizálódott”) jogi örökségre utal, amelynek hatálya a nemzetközi jogközösség kiszélesedését követően annak minden résztvevőjére kiterjed.⁸⁰ „*Ha van egy alapvetően mindenütt ugyanazon tartalommal ismert elv, ám valahol hatalomra kerül a legegyszerűbb civilizációs vívmányokat megtagadó rezsim, ez a tény nem akadályozza az elv alkalmazását.*”⁸¹ A fenti álláspont maximális tiszteletben tartása mellett talán nem lenne haszontalan egy kezdeményezés, amely azt tűzné ki célul, hogy a Statútum idézett passzusát a „nemzetközi közösség által elismert általános jogelvek” megnevezésre módosítsák. A fenti példa alapján könnyen belátható, hogy az ENSZ Alapokmány több rendelkezésében szereplő „*ellenséges államok*” terminus – amely az Alapokmány értelmező rendelkezése szerint mindazon államokat öleli fel, amelyek az Alapokmány valamelyik aláírójával a második világháború alatt ellenséges viszonyban állottak⁸² – is anakronisztikussá vált, hiszen mind Németország, mind Japán szakítottak a második világháború ideje alatt regnáló antihumánus rendszereikkel.

Sokan vetették már fel az ENSZ intézményi reformjainak szükségességét is. Ezt jelen dolgozat keretei között csak az említés szintjén tárgyalom, hiszen céлом mindössze annyi, hogy a nyugati civilizáció által kimunkált szervezetrendszer egyes elemeinek elavultságára rávilágítsak. ZAKARIA megállapítása szerint „*a nemzetközi együttműködés hagyományos mechanizmusai egy másik korszak maradványai. Az Egyesült Nemzetek rendszere egy idejétmúlt hatalmi struktúrát képvisel. Az ENSZ Biztonsági Tanácsának állandó tagjai hatvan évvel ezelőtti háborúk győztesei. A testületnek nem tagja Japán és Németország, a világ második és harmadik legnagyobb gazdasága a piaci árfolyamok szerint, vagy India, a világ legnagyobb demokráciája, és egyetlen latin-amerikai vagy afrikai ország sem. A Biztonsági Tanács a világkormányzás régi struktúrájának tágabb*

⁷⁸ ANGHIE, ANTONY: *Imperialism, Sovereignty and the Making of International Law*. Cambridge Studies in International and Comparative Law, Cambridge University Press, New York, 2004, 110. p.

⁷⁹ BRUHÁCS (2009), 156. p.

⁸⁰ ANGHIE (2004), 111. p.; BOROS BALÁZS SÁNDOR: *Az általános jogelvek in foro domestico érvényesülése a nemzetközi jogban, valamint a méltányosság szerepe*. Iustum Aequum Salutare, V. 2009/1., 110. p.

⁸¹ KOVÁCS (2006), pp. 146-147.

⁸² ENSZ Alapokmány 53. cikk (2) bekezdés

értelemben vett példázata.”⁸³ Nem is beszélve a kolonializmus időszakának reziduumáról, a Gyámsági Tanácsról.

Végül röviden vázoló, hogy a Nyugaton kívül eső civilizációk Nyugathoz és modernizációhoz való viszonyának milyen modelljei alakultak ki a történelem során.⁸⁴

- *Az elutasítás modellje* elsősorban Japánban (1542-XIX. század közepe) és Kínában (az ópiumháború befejezéséig) valósult meg. Ez a modell csak korlátozott formában engedte érvényesülni a modernizációt, a nyugati kultúra importját pedig szigorúan tilalmazta. Japánból például teljesen kitiltották a nyugatiakat a XVII. század közepén, mígnem 1854-ben PERRY kapitány megnyitotta a japán kikötőket, 1868-ban, a *Meidzsi-restaurációt* követően pedig kísérletet tettek a nyugati értékek akceptálására. A kínai elutasító politika a kínai „Középbirodalom-képben” és a kínai kultúra felsőbbrendűségének illúziójában gyökerezett. Az ópiumháborúban aratott brit győzelmet követően azonban megszűnt a kirekesztő stratégia alkalmazása.
- *A kemalizmus modellje* szerint a modernizáció szükséges és kívánatos jelenség, az őshonos kultúra pedig összeegyeztethetetlen a modernizációval, ennek következtében el kell hagyni, illetve be kell tiltani az ősi kultúrát annak érdekében, hogy a társadalom képes legyen a teljes nyugatiasodásra. A modell szerint a nyugatiasodás és a modernizáció egymást erősítő fogalmak. A modellt elsősorban nyugati értelmiségiek népszerűsítették. PIPES szerint a muzulmán országoknak el kell sajátítaniuk a nyugati gondolkodásmódot, ezért el kell ismerniük a nyugati civilizáció dominanciáját. A modell MUSZTAFÁ KEMAL ATATÜRK-ről kapta a nevét, aki a Török Köztársaság megalapításával eltörölte a szultánság rendszerét, majd nyugati mintára modernizálta országát: korszerűsítette a jogi és oktatási rendszert, bevezette a latin betűs írást és a nyugati életforma felvételére buzdított.⁸⁵
- *A reformizmus modellje* a modernizáció és a társadalom őshonos kultúrájának kombináció mellett érvel. A koncepciót elsősorban a nem nyugati elit tette magáévá. TI-CSUNG, a kínai Csing-dinasztia uralkodója a következőképpen foglalta

⁸³ ZAKARIA (2009), 69. p. – A francia elnök egyébként már felvetette, hogy India számára is állandó tagságot kellene biztosítani az ENSZ Biztonsági Tanácsában, de ez a mai napi köztudottan nem valósult meg. MARJÁN (2009), 298. p.

⁸⁴ A tipizálás forrása: HUNTINGTON (2002), pp. 105-110.

⁸⁵ Világtörténelmi Enciklopédia (200), pp. 47-48.

össze krédóját: „*kínai ismeretek az alapelveket illetően, nyugati ismeretek a gyakorlati alkalmazásban.*”⁸⁶ A második világháborút követően DOUGLAS MACARTHUR tábornok a szövetséges megszállás bevezetését követően „*a japán népet a hagyományos értékek és a nyugati viselkedésmód ésszerű ötvözése felé terelte. (...) A japán alkotmányban olyan radikális módosításokat eszközöltetett, melyek a háborút törvényen kívül helyezték, garantálták a politikai szabadságot és létrehozták a demokratikus államot. A császárt jelképes funkcióján kívül mindent hatalmától és isteni előjogától megfosztották.*”⁸⁷

III. FEJEZET

A NYUGAT ELÉGIKUSA: OSWALD SPENGLER⁸⁸

A pesszimista világgépet közvetítő munkáknak komoly tradíciói vannak. SCHEDEL már 1493-ban megszerkesztette és kiadta azt a *Nürnbergi Krónikát*, amelynek fő gondolata az volt, hogy az „*emberiség hét korszakának hatodika a végéhez közeledik*”, a mű végén pedig néhány lapot üresen is hagyott, hogy fel lehessen rájuk jegyezni, „*amit a hátralevő kis időben még érdemes.*”⁸⁹ Jósata nem vált valóra: a mű megírását követően a nagy földrajzi felfedezések révén hatalmas területeket lehetett bekapcsolni a nyugat-európai infrastruktúrába, az új típusú, tengerekre alapozott XVII. századi gazdaság pedig hamar éreztette előnyeit.⁹⁰

Az I. világháborút követően azonban Nyugat-Európa szellemi életén valóságos másnaposság lett úrrá és az apátiába torkolló, borús hangulat a mindennapok részévé vált. A byroni spleen „restaurálását” SPENGLER végezte el a Nyugat alkonyáról szóló terjedelmes könyvével. SPENGLER gondolkodásának középpontjában a kultúra és civilizáció kérdése állt, így pár gondolat erejéig el kell időznünk a két fogalom közötti különbségek kérdésénél.

⁸⁶ HUNTINGTON (2002), 109. p.

⁸⁷ MATANLE, IVOR: *A második világháború*. Merhavia Könyvkiadó, Budapest, 1994, 388. p.

⁸⁸ Jelen esetben az „elégikus” megnevezés nem jelzőként szerepel, hanem az elégiák szerzőjeként felfogott alanyi értelemben. BAKOS FERENC: *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1983, 213. p.

⁸⁹ BARZUN, JACQUES: *Hajnaltól alkonyig. A nyugati kultúra 500 éve*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2006, 1115. p.

⁹⁰ LITVÁN (2011), 75. p.

SPENGLER új összefüggésekbe helyezte a kultúra és a civilizáció fogalmát. Szerinte minden kultúrában szükségképpen és eredendően benne rejlik a civilizáció; ezek a „szerves egymásutániség kifejeződései”, tehát a civilizáció minden kultúra elkerülhetetlen sorsa; a kultúrák predesztinálva vannak arra, hogy előbb-vagy utóbb, de eljussanak a civilizáció fázisába. A civilizáció lezárulás, „ahogyan a gyermeki lelkeségre (...) a szellemi aggkor következik, ahogyan a tájra a kőből épített megkövesedő világváros borul. A civilizáció a visszavonhatatlan vég, amely benső szükségszerűségtől hajtva újból és újból beköszönt. (...) A tiszta civilizáció, mint történelmi folyamat lényege – a szervetlenné vált, elsorvadt formák lépcsőzetes leépülése.”⁹¹

A kultúrából a civilizációba való átmenet az antikvitásban a Kr. u. IV. században, a Nyugaton pedig a XIX. században ment végbe szerzőnk szerint. A kultúra uralmának periódusában a „fausti lélek” (az európai ember szinonimája) felvirágzott, de a civilizáció korára „hervadásnak indultak az európai ember szellemi képességei.”⁹² Ennek következtében szerinte a nagy szellemi döntések már nem a „széles földkerekségen” mennek végbe, hanem 3-4 világvárosban. A hatalmas metropoliszokkal szemben a többi táj és terület a vidék (*Provinz*) rangjára degradálódik, feladatuk pedig mindössze annyi lesz, hogy ki-elégítsék a világvárosok szükségleteit. A világ helyett jelen korunk a városra koncentrált, és egy „újnomád parazita” tűnik fel: a nagyvárosi lakos, az „alaktalanul hullámozó tömegben fellépő, tradíciókat nélkülöző, vallástalan, intelligens és terméketlen tényember, aki mély ellenérzéssel viseltetik a földművesnéppel és annak legmagasabb rendű alakjával, a vidéki nemessel szemben.”⁹³ A gondolatmenet ezen pontján felszínre tör a német nacionalizmus kérlelhetetlen képviselőjének keserű diagnózisa: a világváros a haza helyett immáron a kozmopolitizmust, a hagyomány és a természetesség értékeinek tiszteletével szemben a hűvös tényérzék, az állam helyett a társadalmat, a természetes jogok helyett a kivívott jogokat, a szív vallásos karitása helyett a tudományos vallástalanságot favorizálja. A „józan paraszti ész” maga alá gyűri a hűvös intelligencia, a modern tömegtársadalom szórakoztatóipari egységei pedig az ősemberre jellemző vegetatív ösztönöket állítják a hierarchia csúcsára, a *panem et circenses* axiómává merevedett elvének állandó sulykolásával. A „pénz szelleme” észrevétlenül tör rést a „népek történelmi formáin, a művészet pedig immáron csak a nagyvárosi ember igényeinek kiszolgálására törekszik és

⁹¹ SPENGLER (1995), I. kötet, pp. 67-68.

⁹² DAVIDOV, JURIJ: *A művészet és az elit*. Társadalomtudományi Könyvtár, Gondolat Kiadó, Budapest, 1975, 316. p.

⁹³ SPENGLER (1995), I. kötet, pp. 69-70.

elidegeníti magától a vidéki embereket – a „*népnek ugyanis semmi köze a plen air festészetéhez.*”⁹⁴

SPENGLER sajnálatos módon azonosult azzal a *nietzschei* gondolattal, miszerint „*Wagner zenéje a dekadenciának, a (...) művészet hanyatlásának, a kultúra és általában a társadalom alkonyának szimptomája.*”⁹⁵ WAGNER zenéje vagy MANET festészete Spengler számára nem jelent többet, mint a nagyvárosi „barbárságnak” történő behódolást, a „szerves továbbfejlődésre képtelen, mesterkelt” művészet kifejlesztését. „*Wagner éppúgy oldja szét a melódiát, ahogy Manet és a körébe tartozó festők a látható tárgyak határait, (...) a zeneszerző és a festő egyaránt az itt korábban nélkülözhetetlen tehetség nélkül születtek, mivel a rajz és a dallam, mint a testiség maradványai, immár nem alkalmasak rá, hogy a kor szimbolikáját kifejezésre juttassák. Mindketten olyan részletekkel dolgoznak, amelyek – hogy Nietzsche kifejezésével éljünk – csak a dekadensek szemét és fülét kápráztatják el.*” A zene „tömegnyi hangszer ricsajától harsogó muzsikává”, a festészet „félkegyelmű, egzotikus és plakáteffektusokkal teletöltötté”, az épületek pedig a különböző kultúrák stílusjegyeiből szelektálatlanul összehordott instrumentumokká váltak.⁹⁶

Ezeket az igazságtalan verdikteket SPENGLER a kor egyes értelmiségeire jellemző beszűkült nézőpont alapján hirdette ki. Az elefántcsonttoronyból szemlélődve SPENGLER talán képtelen volt elismerni a modern művészeti ágakban rejlő társadalomkritikát, azt, hogy az egyes művészek a maguk szentimentális módján a fennálló rendszerek anomáliáit igyekeznek feltárni – és arra reflektálva annak kritikáját adni. Ahogyan ALAN WOODS fogalmazott: „*Pablo Picasso a spanyol polgárháborúra válaszul alkotta meg mesterművét, a Guernicát. Goya is a maga kora szörnyűségeit kommentálta és ítélte el »A háború borzalmi« című sorozatában.*”⁹⁷ Nem helyes magatartás az, ha egyéni impressziók alapján komplett irányzatokat vagy egy alkotói munkásság egészét értéktelennek, *Entartete Kunst*nak tituláljuk – ez persze nem jelenti azt, hogy teljes mértékben azonosulnunk kell a modern művészi megoldások vívmányaival.

⁹⁴ SPENGLER (1995), I. kötet, pp. 70-74.

⁹⁵ DAVIDOV (1975), 312. p.

⁹⁶ Idézi: DAVIDOV (1975), pp. 312-313.

⁹⁷ WOODS, ALAN: *Hieronimus Bosch és a haldokló feudalizmus művészete*, in *Eszmélet* 91. szám (2011 ősz), 81. p.

Majd egy évszázad távlatából úgy látom, hogy SPENGLER kétségtelenül tett néhány helytálló megállapítást, de nem bizonyult „mindenható orákulumnak”: tévedett az alkony bekövetkeztének „határidejét” illetően. Szerinte a nyugati civilizáció az 1800-tól 2000-ig terjedő időszakban jutott el a civilizáció állapotába: borús képe szerint a nagyvárosivá lett „néptest” ekkorra formátlan masszává oldódott, a világváros és a provinciák ellentéte szükségszerűen vezetett a szervetlen és kozmopolita rend kialakulásához, a pénz uralma pedig mindent áthatott. Igaz ugyan, hogy sok tekintetben egyetérthetünk ZYGMUNT BAUMAN lengyel-amerikai szociológussal, aki szerint a modern ember identitásának jelképe a csavargó és a turista lehetne, akik csak átutazóban vannak a világban, de nincs állandó kötődésük „*semmi rögzített*hez”,⁹⁸ de a nemzetállamok – még ha veszítettek is valamicskét jelentőségükből – ma is létező entitások. Vitathatatlan, hogy a modern metropoliszokban az individuum nem képes kiterjedt interperszonális kapcsolatok létrehozására, de az emberek többsége megtalálja azt a kisebb-nagyobb baráti közösséget, amelyben érvényesülni tud. A pénz valóban hatalmas dominanciára tett szert, de léteznek olyan egyetemes értékek, amelyet nem lehet adásvétel tárgyának tekinteni és a nemzetközi hitelminősítő intézetek által „leminősíteni”.

SPENGLER arra az álláspontra jutott, hogy a 2000-től 2200-ig terjedő időszakban kialakul a „cézárizmus”, az erőpolitika győzelmet arat a pénz felett, a politikai formák primitivizálódnak, a nemzetek formátlan népességgé válva széthullanak és kialakul egy despotikus birodalom. „*Végéhez közelít az individualizmus, a liberalizmus és a demokrácia, a humanizmus és a szabadság korszaka. A tömegek rezignáltan veszik tudomásul a cézárokat, az erős emberek győzelmét és engedelmeskedni fognak nekik.*”⁹⁹ Spengler víziója húsz éven belül valóra vált és igazolódott FOCH marsall *bon-mot*-ja, miszerint a két világ-háború közötti időszak valójában csak két évtizedre szóló fegyverszünet volt.¹⁰⁰ Az „új Caesarok” faji felsőbbrendűséget hirdető politikája ideiglenesen győzelmet aratott a demokrácia korszaka felett, de ez a politika nagyban hozzájárult a tengelyhatalmak által uralt területek anyagi és erkölcsi erodálódásához. Nagy szerencse, hogy a „Caesarok” győzelme a demokrácia felett pürrhoszinak bizonyult és a nemzetiszocialista idea nem tudott egy despotikus birodalomban kiteljesedni.

⁹⁸ BAYER JÓZSEF: *Európai kultúra – európai identitás*, in KARIKÓ SÁNDOR (Szerk.): *Európaiság – politikai és morális kultúra*. Áron Kiadó, Budapest, 2001, 12. p.

⁹⁹ FERGUSON, NIAL: *A világ háborúja. A gyűlölet évszázadának története*. Scolar Kiadó, Budapest, 2008, 649. p.

¹⁰⁰ GRAY, COLIN S.: *War, Peace and International Relations: An Introduction to Strategic History*. Taylor & Francis e-Library, 2007, 99. p.

IV. FEJEZET LEO FROBENIUS A „KULTÚRKÖRHINTÁN”

LEO FROBENIUS (1873-1938) német antropológus munkáját egyfelől az afrikai kultúrák tanulmányozása során nyert élményanyag, másrészt SPENGLER kultúrmorfológiai tézisei inspirálták.¹⁰¹ A civilizációt olyan kritikus problémaként tétélezte, amely az „*életünk része – ünnepeljük a felemelkedését és sajnáljuk a bukását*”¹⁰² – mégis keveset tudunk róla. Ún. *paideuma-elméletében* fejtette ki nagy hatású téziseit, amely szerint a kultúra saját „spirituális lélekkel” rendelkezik.¹⁰³ Minden kultúrát önmagába zárt, öntörvényű komplexitásnak tekint, „*melynek lényege csak intuitív módon érthető meg*”.¹⁰⁴ A *paideuma* lényegében a minden kultúrára jellemző műveltséggel azonosítható. A kultúrák megszületnek, élnek és elhaláloznak, újjászületnek és felváltják egymást¹⁰⁵ – a kultúrkör (*Kulturkreis*) ezen alapmotívuma később több szerzőnél is visszatért. A kultúra az élő organizmusok analógiájára, biológiai jellemzők alapján írható le és az emberi egyedfejlődés szakaszaihoz hasonlóan három nagy etapra bontható: az érzelem szakasza a kultúra ifjúkorának tekinthető, a második stádium a kultúra virágzásának időszakát jelenti, míg „elhasználódott” fázisában a kultúra elaggásának, szenilissé válásának lehetünk tanúi.¹⁰⁶

FROBENIUS odaadón vizsgálta az afrikai civilizációt: „*az Afrika-kutató előtt hamar megvilágosodott, hogy olyan korszakban él, amikor az európaiak világ-és életszemlélete gyökeres változtatásra szorul.*”¹⁰⁷ Az Afrikában tett expedíciói eredményeként két részre „osztotta fel” az afrikai kontinenst: az etióp és a hamita civilizációk között differenciált.¹⁰⁸ Eszerint az etióp és hamita két ellentétes életfelfogást tükröző közösségként és egymással konkuráló kultúraként tétélezhető: az etiópok földművelő-növénytermesztő,

¹⁰¹ KOVÁCS GÁBOR: *A Nyugat alkonyától az Imperium Germanicumig- Kultúrmorfológiai és nemzetkarakterológia a weimari Németországban (Eszmetörténeti vázlat)*, in *Café Babel*, 2001/39-40. szám, 24. p.

¹⁰² CÉSAIRE, SUZANNE: *Leo Frobenius and the Problem of Civilisation*, in Michael Richardson – Krzysztof Fijalkowski: *Civilizations, in Refusal of the Shadow. Surrealism and the Caribbean*. Verso, London, 1996, 82. p.

¹⁰³ SYLVAIN, RENÉE: *Leo Frobenius. From Kulturkreis to Kulturmorphologie*, in *Anthropos*, 91.1996, 483.

¹⁰⁴ KOVÁCS (2001), 24. p.

¹⁰⁵ SYLVAIN (1996), 483. p.

¹⁰⁶ <http://newworldencyclopedia.org/entry/leo-frobenius> (Letöltés: 2011. 11. 02.)

¹⁰⁷ BIERNACZKY JÁNOS: „*A ténykutatás fanatikusa...*” *Frobenius műveinek tudományos háttéréről*, in *Nép-rajzi Látóhatár*, 2006/1-2. szám, 143. p.

¹⁰⁸ HUGGAN, GRAHAM: *The Postcolonial Exotic. Marketing the Margins*. Taylor & Francis e-Library, 2003, 44. p.

míg a hamiták vadászó-bukolikus életmódot folytatnak. Az etiópok gondolkodása transzcendens, misztikus, metafizikai elemekkel terhelt, az ősök a különböző rituálékon keresztül jelenítődnek meg a leszármazók életében, igazi hazájuknak az időt tekintik. Törzsi keretek között élnek, nem individualizálódtak. A hamita ezzel szemben kitűnően kombinálja agresszivitását a racionalizmus elemeivel és az individualizáció talaján áll, pátriájának a teret tekinti, a világot prédaterületként kezeli és azt territóriumára alá hajtva, saját igényeinek megfelelően „domesztikálja” azt.¹⁰⁹ FROBENIUS szerint az egész világon az etióp és hamita kultúrkörök viselkedésmódjai érvényesülnek.

Elméletét „sikerrel” adaptálta az európai viszonyokra. A „férfias”, hamita típusú kultúrával azonosította a nyugati kultúrákat, amelyeket szerinte tehát a kiterjedésre törekvő, azaz extenzív rekvizitumok jellemeznek. A „nőies”, keleti kultúrák - amelyek közé elsősorban Németországot és Oroszországot sorolta - ezzel szemben az elmélyülésre és az intenzivításra koncentrálnak. A németiség legnagyobb problémája szerinte az volt, hogy a történelem során a nyugatias kifejezésformákat akceptálták. A nyugati kultúra azért került válságba, mert a racionalizmus, a mechanikus és materialista látásmód utat tört magának, elsekélyesítve ezzel a nyugati polgárok felfogását. A nyugati államok sikerrel kolonizálták az Európán kívüli területek garmadáját, de a „belső meghódítás”, a lelki azonosulás érzését nem tudták meghonosítani – az etióp és hamita „kollektív tudatalatti” létének dacára sem. A hódítások eredményeként így egy „vértelen és lélektelen civilizáció” született.¹¹⁰

Munkássága során főként a kolonizációra koncentrált, amikor párhuzamot vett felfedezni az etióp és a német, valamint a hamita és a brit-francia lélek között.¹¹¹ Ezt a fajta analógiaalkotást azonban egy ponton meglehetősen erőltetettnek találom. Nem vitás, hogy a Brit Birodalom és Franciaország kiterjedt gyarmati területekkel rendelkeztek az imperializmus Európájának időszakában, de a császári Németország is kivette a részét a még „okkupátlan” területek felosztásából.¹¹²

¹⁰⁹ FROBENIUS gondolatainak remek összefoglalását adja NÉMETH LÁSZLÓ a *San Remó-i naplóban* <http://mek.oszk.hu/06000/06071/html/gmnemeth0002.html> (Letöltés: 2011. 11. 03.)

¹¹⁰ KOVÁCS (2006), 24. p.

¹¹¹ BIERNACZKY (2006), 88. p.

¹¹² Erről a folyamatról bővebb leírást ad HÓMAN BÁLINT, SZEKFÜ GYULA és KERÉNYI KÁROLY munkája, az „Egyetemes történet”. <http://mek.niif.hu/07100/07139/html/0001/0005/0003/0003/0006-163.html> (Letöltés: 2011. 11. 03.)

FROBENIUS megállapításai, ha akaratlanul is, de még egy ponton tragikus következményeket produkáltak. Kultúrkör-elméletét „*A hamita probléma az afrikanisztikában*” című művében fejlesztette tovább C. MEINHOF, aki ugyan „jóhiszeműen próbálta feltárni a hamita és fekete-afrikai népek közötti kapcsolatok jellegét és összefüggéseit”¹¹³, bemutatva, hogy a hamita népek egyfajta katalizátor szerepét játszhatták a negroid népek történelmi fejlődésében, de kutatásainak gyümölcseit a politika megkísérelte a maga önös céljaira begyűjteni: téziseit a későbbiek során a nemzetiszocialista fajelmélet kidolgozói saját téveszméik igazolására próbálták meg felhasználni.¹¹⁴

V. FEJEZET

JOHAN HUIZINGA, A SEBZETT VILÁG KRÓNIKÁSA

JOHAN HUIZINGA a holland társadalom polgári, toleráns, progresszív attitűdjének rendíthetetlen híve volt és ezen értékek mellett tartott ki a totalitárius rezsimek futótűzszerű terjedésének korszakában is. *A középkor alkonyában* vagy a *Homo Ludens*ben azonban éppen a polgári létforma hatyúdalát volt kénytelen megénekelni a rítusok, szertartások, ünnepek, tehát a társadalmi és a magánélet formáinak értékmegőrző funkciójáról értekezve.¹¹⁵ Az 1943-ban keletkezett *Geschonden wereld (Sebzett világ)* című művében a kultúra hanyatlásának XIX. század közepe óta tapasztalható folyamatát analizálta, pontos diagnózisát adva a nemzetiszocializmushoz vezető történelmi eseményeknek. HUIZINGA a kultúra megújításának lehetőségeit vette számba, így vetve el a spengleri téziseket.¹¹⁶ Mindennél jobban irtózott az „új Caesarok” hegemoniára törekvő militáns politikájától. „*Utaljunk csak (...) a diszszemléknek és lépésben-futásnak arra a szellemére, mely mesterré lett a világban. Százazreket mozgósítanak. Semmilyen térség sem elég nagy, és sorban és vigyázzban áll egy nemzet – mint az ónkatonák. Szuggesztív hatása alól még az idegen szemlélő sem vonhatja ki magát. Nagyságnak látszik, hatalomnak. Pedig gyerekeség. Egy üres forma a teljesértékű célirányosság ábrándját kelti.*”¹¹⁷

Dolgozatom szempontjából legérdekesebb írása *A holnap árnyékában – Korunk kulturális diagnózisa* címmel 1935-ben megjelent értekezése.¹¹⁸ A „*kultúrfolyamat torzu-*

¹¹³ OLDEROGGE, D. A.: *Epigamija*, in BIERNACZKY SZILÁRD – BÚR GÁBOR (Szerk.): *AFRIKAKUTATÁS. Az ELTE Afrikai Kutatási és Kiadási Program Évkönyve, 2005-2008*, Mundus Kiadó, Budapest, 2009, 107. p.

¹¹⁴ OLDEROGGE (2009), 107. p.

¹¹⁵ GERA (1999), 37. p.

¹¹⁶ GERA (1999), 39. p.

¹¹⁷ KERÉKGYÁRTÓ ÁGNES: *Az értékválságok ideológiája*, in *Világosság* 2006/3. szám, 24. p.

¹¹⁸ HUIZINGA, JOHAN: *A holnap árnyékában. Korunk kulturális diagnózisa*. Windsor Kiadó, Budapest, 1996

lásának” tendenciáit sorra vevő mű borús képpel indít: „*a jelen krízis egy állandóan haladó és meg nem fordítható folyamat fázisa.*”¹¹⁹ A régi krízistudathoz képest az 1930-as évek válságának többletkomponense, hogy az „aranykor” eljövételében már nem reménykedhetünk, lehetetlen ugyanis a visszatérés, ami a reneszánsz idején még kivitelezhetőnek bizonyult. Így szerzőnk a „nincs más hátra, mint előre” szlogen jegyében fejt ki mondanivalóját, hogy annak betetőzéseként felmutassa a fényt az alagút végén: lehetséges a katarzis, a Nyugat nem feltartóztatlanul rohan a szakadék felé.

A pesszimista gondolati tartalmak garmadája persze HUIZINGÁNÁL is felsorakozik. A korábbi korok válságos periódusaiban a társadalom alapjai kevésbé voltak „kikezdve”, nem állt fenn a kultúra teljes vertikumának összeomlási esélye, a vallás domináns szerepet töltött be a polgárok életében, nem bénult meg „görcsösen” a világkereskedelmi forgalom és a művészet terén egészen a rokokó koráig csak lassú, finom, konzervatív tónusváltozások érvényesültek.¹²⁰ A modern kor művészete azonban szabaddá tette az utat a „*reklám útján felfújt divatszélsőségek bohózatos változatai*” előtt. Ennek következtében „*a nagyközönség már nem érdeklődik a szellem iránt, legalábbis sokkal kevésbé, mint pl. a XVIII. században, amikor a közönség sokkal kisebb, beállítottságát tekintve azonban jóval intellektuálisabb volt. A tömegek érdeklődése manapság egyre inkább olyan dolgok felé fordul, melyeket egy pártatlan művelődéstörténet csakis alacsonyabbrendű játékmáknak tudna minősíteni (jóllehet vannak magasabb rendűek is). A mai világban mindent átfogó, szervezett infantilizmus uralkodik.*”¹²¹

Úgy gondolom, hogy lehetetlen nem észrevenni a párhuzamot a HUIZINGA által leírt infantilizálódás és korunk dementálódási tendenciái között. HUIZINGA már a harmincas évek derekán a mai Blikk-effektust fogalmazta meg, amikor a következőket írta: „*a pillanatnyi publicitás a kereskedelmi-szenzácionális érdekektől hajtva, képes egyszerű állásponti különbözetet nemzeti káprázattá felfújni. Mint aszfalt-és benzinszag a városok felett, úgy lebeg a világ felett a szavak lim-lomjának felhője.*”¹²² Az éles szemű megfigyelők a Való Világ-szindrómát fedezhetik fel abban, amit Huizinga az irodalom „stílusvesztéseként” írt le: „*Az irodalom mind jobban és jobban eltávolodott az erkölcsi szempontoktól. (...) A realizmus először az emberi-természetes, majd még a fajtalan részletek-*

¹¹⁹ HUIZINGA (1996), 18. p.

¹²⁰ HUIZINGA (1996), pp. 22-25.

¹²¹ GERA (1999), 110. p.

¹²² HUIZINGA (1996), 176. p.

nek is növekvő mértékű leleplezésében kereste feladatát. (...) Mindezekkel a (...) gyanútlan közönség megszokta a szabadságnak és erkölcstelenségnek bámulatos szélsőségeit.”

123

Intézményesülni látszik a „puerilizmus”: a felnőtt emberek az élet kihívásaira rendre a pubertás kisfiú játékos mentalitásával reagálnak: az illemszabályokkal szemben teljes mértékben immunisak, az emberi méltóság és a polgártárs véleménynyilvánítási szabadságával szemben maximálisan intoleránsak, illetve nagyfokú egocentrikus gondolkodásmód jellemzi őket.¹²⁴ Azaz a közösség távolodik az észről, nem az egyének fejlődésének gondolatát emeli pajzsára, hanem a gyermek viselkedését titulálja követendő példának, így az ösztönök uralkodnak el az élet minden területén. Az egyén úgy véli, hogy nem kell szembesülnie tettei következményeivel,¹²⁵ ahogy a gyermek helytelen magaviseletének következményei is többnyire „*lex imperfecta*” jellegűek. RICHARD COUDENHOVE-CALERGI nyomán ezt a jelenséget a „*gentleman-eszmény*” teljes marginalizálódásaként jellemezhetjük.

A gentleman életérzés és létforma forrása CALERGI szerint a nyugati kultúreszmény germán vonulata által képviselt lovagideál, amelynek állandó „*epitheton ornansai*” a vitézség, a hűség és a becsület voltak. „*A lovagi eszmény teljes erő kifejtést követelt: hűséget a (hűbérúr), barát, szövetséges iránt; gyermeki áldozatot Isten és a sors előtt; vitézséget az ellenséggel és a balsorssal szemben; udvariasságot és figyelmességet a nők iránt; segítő szándékot a szegények, özvegyek és árvák iránt; tiszteletet az öregségnek; nemeslelkűséget a legyőzötteknek; könyörtelenséget a saját és tiszteletet a mások becsülete iránt.*”¹²⁶ Néhány évszázad múlva ezeket az ideálokat a polgárság is akceptálta, így a transzformált lovagi értékek és formák nyomán Angliában létrejött a polgári életstílus, a gentleman eszmény, amely „*a nyugati lélekség »leglelke«, mivel a pogány-germán és keresztény értékeket, amelyek szintézise a lovagi szellem, egybekapcsolta a sztoikus bölcs antik embereszményével.*” A XXI század hajnalára azonban olybá tűnik, hogy ez az ideál Atlantiszként tűnik el társadalmunk horizontjáról és sokkal inkább a hanyatlás nyomán a Huizinga által ecsetelt puerilizmus veszi át a helyét.

¹²³ HUIZINGA (1996), 113. p.

¹²⁴ HUIZINGA (1996), 149. p.

¹²⁵ KERÉKGYÁRTÓ (2006), 24. p.

¹²⁶ COUDENHOVE-CALERGI, R.N.: *Totális állam, totális ember*. A Századunk kiadása, Budapest, 1937, 93. p.

BENEDETTO CROCE észrevételei szerint „a Szellem maga: örök haladás, örök emelkedés, s éppen ezért mindörökké magában hordja a hanyatlás mozzanatát is. »Hanyatlási korszakok« azok, amelyekben a már elért magas, erkölcsi, vallási, bölcséleti, művészeti szférákból való lebukást a pusztá vitalitás, gazdaság, hasznosság, hedonizmus szféráiba érezzük fontosnak és jellegzetesnek: olyasvalaminek, ami e korszakok egész életstílusára rányomta a bélyeget. (...) Végeredményben persze mindig »haladunk« és az örök haladás a hanyatlást is a maga eszközévé hasonítja át. De egyelőre mindenképpen színvonalfeladásról, süllyedésről van szó.”¹²⁷

Mindezek alapján magától értetődően adódik a kérdés: van-e kiút ebből a hanyatlási periódusból és a haladás szolgálatába tudjuk-e állítani erőinket? Huizinga szerint a válasz igen, a katarzis akkor lehetséges, ha az egyes egyének, individuumok belső megtisztuláson esnek át. A Római Birodalom vesztét három tényező egybekonvergálása okozta: az államszervezet működésének megmerevedése és a beözönlő idegen népek uralma; a gazdasági élet intenzitásának csökkenése, valamint az erkölcsök romlása és ezzel párhuzamosan a felemelkedő kereszténység rigorózus törekvése a szellemi élet megregulázására.¹²⁸ Sokak szerint ma éppen a harmadik komponens, tehát az erkölcsi romlás kontrollálatlansága és az axiológiai tévesztés az, ami a hanyatlás irányába mutat. T. S. Eliotmondotta, hogy „ha az embernek nem lesz Istene, Hitler és Sztálin előtt kell majd tisztelegnie.”¹²⁹ Sokan persze azt vallják (így GILLES KEPEL), hogy a társadalmi szervezet szakrális alapjának restaurációja zajlik, a „kudarcba fulladt modernségtől” való továbblépést pedig „Európa evangelizációja” szolgáltatja.¹³⁰ Az igazság, úgy vélem, mint mindig, most is középen van, azaz a *horatiusi aurera mediocritas* igazságában. A vallás nem lehet az élet totális és univerzális rendező elve, amint azt a katolicizmus hegemoniája idején vallották, de a szakrális meggyőződésnek szerepet kell játszania életünk során, ahogy azt egyes reformátorok a vallás interiozálódása, belsővé válása fontossága kapcsán hangsúlyozták.¹³¹ HUIZINGA is erre gondolhatott, amikor a sokasodó válságjelek ellenére kiemelte a katarzis lehetőségét és jelentőségét. A lovagi erényeket nem lehet minden kritika nélkül a mai kor aktualitásaira adaptálni, de egyes értékeit talán újra a gondolkodás centrumába lehet és kell állítani.

¹²⁷ CROCE, BENEDETTO: *Történelem és szabadság*. A Századunk kiadása, Budapest, 1940, 43. p.

¹²⁸ HUIZINGA (1996), 180. p.

¹²⁹ HUNTINGTON (2002), 144. p.

¹³⁰ HUNTINGTON (2002), 145. p.

¹³¹ HAHNER PÉTER: *A reformáció eredete*, in *Rubicon* 2009/9. szám, 32. p.

VI. FEJEZET

A MŰVÉSZET: A VÁLSÁG REFLEXÍV MEGRAGADÁSÁNAK ESZKÖZE

A művészet a legérzékletesebben tudja illusztrálni egy kor atmoszféráját, beidegződéseit, mentalitását, erőnyeit és hátrányait. A krízisjelenségek ábrázolásnak egyik korai krónikusa, a XV. század végén - XVI. század elején¹³² alkotó HIERONYMUS BOSCH művészete például egy forrongó világ, a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet ábrázolása, „egy ellentmondásos erőktől szaggatott világé, amelyből száműzték az értelmet, és ahol az állati készletések kerekedtek fölül; az erőszak és a terror világa, a valósággá vált rémálom.”¹³³ Festményei látszólag minden logikát és racionalitást nélkülöznek: „a józan ész provokálja mindegyik, a világ fejtetőre áll. A képek, amelyekkel szembesülünk, annyira hihetetlenek, annyira ellentmondanak a világról alkotott nézeteinknek, hogy szédülünk bele. Teljes erővel kólint fejbe bennünket Hegel mondata: az Értelme fölött győz az Értelmetlen. E művészet lényege a bizarr furcsaság. A világ, amit tükröz, többé nem azonos önmagával, hanem minden pontján hasadt. Ami szilárd, az képlékennyé válik és viszont.”¹³⁴ FELIPE DE GUEVARA szerint BOSCH „képei tárgyául egészen rendhagyó mintákat talált, ám azok mindig összhangban voltak a természettel. (...) Bosch nemcsak az individuális emberi lélek mélységei, hanem az 1500-as évek körül történelmi válaszcút előtt álló Európa számára is tükröt állított képeivel.”¹³⁵

HUIZINGA az 1930-as évek derekán ugyanezen megfigyeléseket írta le fentebb idézett művében. Az esztétikai kifejezés eltávolodott az észről és a természettől, „a művész olyan alakot próbál megteremteni, amelyet a szem a praktikus élet valóságában nem észlel.”¹³⁶ KANDINSKY, DE CHIRICO, CHAGALL, SALVADOR DALI, RENÉ MAGRITTE, JOAN MIRO és társaik, a szürrealizmus és dadaizmus pápáinak művészete – Huizinga kifejezésével élve – szakít az „emberi ismeretkészség megszokott eszközeivel” és a művész immáron az ábrázolt tárgy hétköznapi észlelés előtt rejtve maradó „legmélyebb lényét”, a dolog mögött rejlő lényeket igyekszik feltárni és ábrázolni, megfosztva azokat a felesleges, zavaró járulékos kérdésektől. Ennek köszönhető, hogy „30°-os szögben állítják fel csendéleteik asztalkáit, munkásaik kályhacsöveket hordanak nadrág helyett”.¹³⁷

¹³² VURM, BOHUMIL: *Európa titkos története a reneszánsztól a 19. századig*. Sziget Kiadó, Budapest, 2004, pp. 24-26.

¹³³ WOODS (2011), 68. p.

¹³⁴ WOODS (2011), 68. p.

¹³⁵ VURM (2004), pp. 29-36.

¹³⁶ HUIZINGA (1996), pp. 164-170.

¹³⁷ HUIZINGA (1996), 170. p.

SIEGFRIED KRACAUER német filmkritikus tömeglélektani vizsgálódásai középpontjában annak vizsgálata állt, hogy a két világháború közötti német filmgyártás expresszionista filmjei miként tükrözték a német nép lelki beállítottságát. KRACAUER szerint a filmek pszichológiai beállítottságot tükröznek, „*a kollektív lelki állapot mélyrétegeit, amelyek a tudatosság dimenziója alatt terülnek el. A film az elhallgatott, lappangó, látens lelki történeteket hozza felszínre: a színészi játék gesztusai az emberi reláció láthatatlan dinamikájának manifeszt jelei. Együttesük jellemzői annak a nemzetnek a belső életére, amelyből a filmek születnek. A képi és elbeszélő motívumok ismétlődése pedig a publikum vágyaira utalnak. A tudatalatti vonások teszik a filmet a társadalom tanújává. A film horizontja egy kultúra tudatalattija.*”¹³⁸ A német expresszionizmus filmjeiben (dr. Caligari, Metropolis, Nosferatu) a külvilág az emberfeletti erőktől való páni félelem terepévé válik, ahol gyakran követik egymást sűrűsödési pontok, „baljós árnyak” jelennek meg már a történet kezdeti fázisában is, a tárgyak pedig rendellenesek: a székek magasabbak, a fák hosszabbak, az árnyékok élesebbek, a házak dűledezőbbek, a díszletek nyugtalanító hatásúak.¹³⁹

A leírtakból ráismerhetünk az első világháború utáni Németország kaotikumának ábrázolására: a Spartacus Szövetség celebrálta felkelés utcai barikádjaira, majd a müncheni „sörpuccs” kísérletére, a berendezkedő Weimari Köztársaság labilis politikai helyzetére, a demokrácia kiszámíthatatlanságára és instabilitására, a diktatúra állandóan fenyegető rémére, egyszóval a krízis szimptomáira. Az expresszionista filmtermés felfedi a „*vereségtől traumatizált német társadalmi tudat mély dichotómiáját, amely a Weimari Köztársaság demokráciájának valósága és a rend iránti vágy, a lázadó szellem és az alárendeltség szüksége között ingázik, és amely a diktatúra áldozata lesz.*”¹⁴⁰

„*A lelkeknek az a megbénulása, amely 1924 és 1929 között egész Németországban eluralkodott, egyáltalán nem volt kifejezetten német jellegű. Könnyen ki lehetne mutatni, hogy analóg körülmények hatására hasonló kollektív bénultság következik be – és következett be – más országokban is.*”¹⁴¹ Ezt reprezentálja a francia újhullám expresszio-

¹³⁸ KRACAUER, SIEGFRIED: *Caligaritól Hitlerig. A német film pszichológiai története*. Magyar Filmintézet, Budapest, 1993, pp. 11-12.; SURÁNYI ANDRÁS: *A film és álom mechanizmusai*. „A filmnyelv és az álom-funkciók vizuális képe. Színház-és Filmművészeti Egyetem, Budapest, 2001, 18. p.

¹³⁹ KOVÁCS ANDRÁS BÁLINT: *A szorongás képei*, in *Filmvilág folyóirat*, 1986/5. szám, pp. 26-31.

¹⁴⁰ LAGNY, MICHÉLE: *A filmtörténet felosztása* <http://www.c3.hu/scripta/metropolis/9701/lagny.htm> (Letöltés: 2011. 11. 06.)

¹⁴¹ KRACAUER (1993), 14. p.

nista stílusjegyeket „renováló” gyakorlata majd három évtizednyivel később, amelyek a DE GAULLE-i centralizált, paternalisztikus állam válságjeleivel és 1968 lázadásaival¹⁴² hozhatók összefüggésbe.¹⁴³ A mai fogyasztók pedig valósággal falják a horrorfilmeket – minek a jele ez, ha nem annak, hogy a fokozódó szociális bizonytalanság, az elidegenedés, a magány és az apátia hétköznapi életben megnyilvánuló jelenségeit a rémfilmek bizarr, borzongató és balsejtelmű világával azonosítják? Népszerűek ugyanakkor a fogyasztói társadalmat burkolt kritika alá vető amerikai rajzfilmsorozatok is. Végül Kracauer megfigyelését a mai társadalmi valóságra vetítve eljuthatunk a fentebb vázolt huizingai puerilizmushoz is: STANLEY KUBRICK *Űrodüsszeiájának „emberi számítóközpontja fokozatosan kikapcsolja tökéletes memóriáját (azzal az értelemmel, amit ő hozott létre és ő semmisít meg), gyermekdalokat énekel, végül csecsemőként gügyög.*”¹⁴⁴

A különböző művészeti alkotások szentimentálisan és reflexíven képesek a valós társadalmi folyamatok megragadására, ezáltal a válságjelek diagnosztizálására és bemutatására. A látszólag illogikus, szürreális formák kétségtelenül azt a valóságot ragadták meg, amelyben a társadalmi-gazdasági krízis, a háborúk és politikai csatározások, az erkölcsi hanyatlás és az eszmék válsága, a vallási meggyőződések halványulása játszották a főszerepeket.¹⁴⁵ Csak reménykedhetünk abban, hogy a jövő művészei talán már idillikusabb képet mutathatnak a valóságról.

¹⁴² TAKÁCS M. JÓZSEF: *1968. Egy elmaradt forradalom anatómiája*, in Rubicon 1998/8. szám, 28. p.

¹⁴³ KOVÁCS (1986), 31. p.

¹⁴⁴ SÁNDOR IVÁN: *A vak szirt szélén (nem) a semmibe lép. A játszma végnélkülisége*, in Tiszatáj, 2003/6. szám, 52. p.

¹⁴⁵ WOODS (2011), 80. p.

VII. FEJEZET

ARNOLD TOYNBEE ÉS A NYUGAT JÖVŐJE

ARNOLD TOYNBEE (1889-1975) a pozitivizmus és a historizmus hagyományaihoz kötődött, de a modern szociológia, illetve pszichológia számos irányzatának megállapításából is merített. Elméletének lényege a kihívás-válasz effektus, az egyes civilizációk részéről az erre adott reflektálás, illetve az energiáit veszített „uralkodó kisebbség” ellen támadó külső vagy belső proletariátus győzelme.¹⁴⁶ Nem marxista indíttatású elméletről van szó: TOYNBEE csupán történelmi összefüggéseket vizsgálva jutott ezen megállapításra.

TOYNBEE nem differenciál kultúra és civilizáció között, ahogy azt számos előfutára, illetve kortársa megtette. A kultúra és a civilizáció fogalma ekként „szimbiózisban” él egymással és a szakaszos, stadiális pályáiv jellemzi. TOYNBEE „egymás mellett sarjadó” civilizációkról beszél, azok tehát nem időrendben követik egymást.¹⁴⁷ A civilizációk körében végzett seregszemle során TOYNBEE első ízben 21,¹⁴⁸ később 26, majd 30 civilizációt „lajstromozott”. Ezek a civilizációk egy fejlődési íven mozognak, a természeti és történelmi tényezők pedig permanens kihívásokként (*challenge*) jelentkeznek az adott társadalomban (ezek természetük szerint lehetnek társadalmi, környezeti, történelmi, anyagi vagy morális kihívások).¹⁴⁹ A civilizációk erre valamilyen válasszal (*response*) felelnek. Ha a kihívás elég erős és a válasz jó, akkor az adott társadalom dinamizálódik és fejlődik. Ha a válasz helytelennek bizonyul, a társadalom stagnálni kezd, majd elhal.¹⁵⁰ A „kihívás-válasz” kategória nagyjából megfeleltethető a Yin és Yang, a statikus-dinamikus, valamint a pozitív-negatív ellentétpároknak,¹⁵¹ azaz az aktív expanzív, illetve passzív intenzív állapotok váltakozásának.¹⁵²

¹⁴⁶ ROMSICS IGNÁC: *Arnold Toynbee*, in *Rubicon*, 2003/6. szám, 47. p.

¹⁴⁷ BODOR (1966), 1132. p.

¹⁴⁸ Ezek: egyiptomi, sumér, hettita, babiloni, indiai, hindu, minószi, hellén, nyugati, ortodox keresztény, ortodox orosz, szír, arab, iráni, kínai, távol-keleti, japán, andoki, maya, yukatáni, mexikói.

¹⁴⁹ GLATZ FERENC (Szerk.): *Történetelméleti és módszertani tanulmányok*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1977, 117. p.; TOYNBEE: „A Study of History: A Brilliant English Thinker Named Toynbee Sees the Past in Terms of the Challenges and Responses That Make and Break Civilizations”, in *LIFE Magazine*, February 23., 1948, 119. p.

¹⁵⁰ REED, S. C.: *The desintegration of Civilization*, in *Journal of Heredity*, Volume 40, Issue 12, Nov. – Dec. 2011, 325. p., Romsics (2003), pp. 47-48.

¹⁵¹ TOYNBEE (1948), 133. p.

¹⁵² GYURGYÁK JÁNOS – KISANTAL TAMÁS (Szerk.): *Történetelmélet I.* Osiris Kiadó, Budapest, 2006, pp. 697-698.

TOYNBEE értekezésének egyik központi motívuma a hegymászás „allegóriája”. A primitív társadalmak valamikor szükségszerűen mozgásban voltak, mára azonban a sziklafal mászása során kifejtett energia folytán elfáradtak és statikus állapotba kerültek. Egyik civilizáció sem érezheti magát azonban a hegy csúcsán: „*Mindazok a társadalmak, melyek beléptek a civilizációba, előbb vagy utóbb, így vagy úgy, de nyugvópontra fognak jutni.*”¹⁵³ Korunkra már csak öt nagy kultúra „maradt talpon”: a távol-keleti (kínai, japán, koreai), a hindu, az iszlám, az ortodox-keresztény és a nyugati-keresztény. A legvirulensebbnek eddig a nyugati kultúra bizonyult. A másik négy kultúra egyértelműen gyengülőben van és TOYNBEE korai megállapítása szerint legfeljebb a másodhegedűs szerepét tölthetik be a Nyugat mellett - ne feledjük el, hogy a történész ezeket a gondolatokat a negyvenes évek közepén deklarálta.¹⁵⁴

TOYNBEE elmélete kiinduló pontjaként GOETHE *Faustjának* előhangját citálja. Ebben az arkangyalok patetikus hangulatban dicsőítik az isteni teremtés tökéletességét. Isten azonban szembesül vele, hogy éppen művének tökéletessége okán már nem maradt mozgástere teremtő erejének. Ekkor jelenik meg a trónus előtt MEFISZTÓ, felszólítva a Teremtőt, hogy adjon neki szabad kezét az isteni mű, a teremtett világ tönkretételére. Isten elfogadja a kihívást, bár nincs kétsége afelől, hogy „*az igaz ember bárhogy is hibázik, / nagyon jól tudja, mely az igazi út.*”¹⁵⁵ A kihívás elfogadásával Istennek ismételten lehetősége nyílik a teremtő munka folytatására. TOYNBEE szerint ez a jelenet tekinthető a „kihívás-válasz” formula genezisének.¹⁵⁶

TOYNBEE felvázolja a társadalmi felbomlás sémáját. A kezdeti stádium során a nagy történelmi személyiségek, az elit, egyszóval a „teremtő kisebbség” különös kvalitásai folytán kiemelkedett a sokaságból és a tömeg önként kezdte őket követni, valamint a mimézis során utánozni. Az idő múlásával azonban megbomlik a teremtő kisebbség és a sokaság közötti harmónia, a belső és a külső proletariátus harcba vonul a kisebbség ellen, mely már csak a „csendőrszuronyok” révén¹⁵⁷ képes *akarátának „az ellenszegülés ellenére is érvényt szerezni.*”¹⁵⁸ A bomló társadalom így egy ellenséges belső proletariátusra és

¹⁵³ GYURGYÁK – KISANTAL (2006), 692. p.

¹⁵⁴ TOYNBEE (1948), 119. p.

¹⁵⁵ GOETHE, JOHANN WOLFGANG VON: *Faust*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992, 17. p.

¹⁵⁶ ROMSICS (2003), 49. p.

¹⁵⁷ GLATZ (1977), pp. 118-119.

¹⁵⁸ MAX WEBER hatalomra adott definícióját idézi: PATYI ANDRÁS-VARGA ZS. ANDRÁS: Általános közigazgatási jog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2009, 17. p.

egy mindinkább hatékonyságát veszített „uralkodó kisebbségre” fragmentálódik. Az összeomlás azonban nem egyfázisú folyamat: az erőre kapás és a hanyatlás stációi változnak (elsősorban egy nagyobb kiterjedésű birodalom konstituálása hátráltatja a végleges bukást),¹⁵⁹ míg a kisebbség változó intenzitású attackjainak eredményeképpen a *hübrisz*,¹⁶⁰ a lázadás eléri célját és a proletariátus létrehoz egy egyetemes egyházat: ez az a báb, amelyből idővel kifejlődhet egy új civilizáció.¹⁶¹ Ez a harc zajlott le a Római Birodalom és a keresztény egyház között, melyből az utóbbi került ki győztesen: I. THEODOSIUS 380-ban rendeleti úton tette a birodalom államvallásává a katolikus kereszténységet,¹⁶² az új államvallás pedig messze túlélte a Római Birodalmat.

TOYNBEE különböző kategóriák szerint osztályozta a civilizációkat; a még „talpon lévő” civilizációk mellett az alábbi kategóriákat különítette el:¹⁶³

- Az ún. „*visszamaradott*” civilizációkat túlzottan súlyos kihívás érte a történelem egyes éráiban. Az, hogy mégis fenn tudták tartani társadalmukat, valóságos „bűvészmutatványként” értékelhető, de a stagnálás meghaladása és további fejlődés produkálása ezen társadalmak esetén gyakorlatilag lehetetlen. A polinéziaiak mintegy ezer éven keresztül uralták kenujaikkal a Csendes-óceánt, de ennek az állapotnak a huzamosabb fenntartása már meghaladta energiáikat. Az eszkimók csodálatos módon alkalmazkodtak a sarkvidéki klímához, de másra már nem maradt kapacitásuk. A spártaiak leigázták az idegeneket, de a harc mesterségén kívül másban nem tudtak jeleskedni. Az ottománok uralmuk alá hajtották a keresztény világ egy részét, de az egyre erősödő nyugati nyomás végül kikezdte hatalmukat.
- Az ún. *abortív vagy sikertelen civilizációk* korán a „játék” befejezésére kényszerültek, mert egy erősebb civilizáció már azelőtt felülkerekedett rajtuk, mielőtt teljesen kifejlődhetek volna. Ide tartozik a szír civilizáció, amely a hükszósok hódításának esett áldozatául, a távol-keleti (keresztény) civilizáció, amelyet a nesztoriánus szekta¹⁶⁴ tagjainak menekülése roppantott össze; a főként Írországból származó tevékenykedő kelta (egyház), amely fokozatosan olvadt be a nyugati kereszt-

¹⁵⁹ GLATZ (1977), 119. p.

¹⁶⁰ BODOR (1966), 1134. p.

¹⁶¹ ROMSICS (2003), 49. p.

¹⁶² FÖLDI-HAMZA (2006), 61. p.

¹⁶³ TOYNBEE (1948), pp. 126-133.

¹⁶⁴ A szekta tagjai azt vallották, hogy Jézus két különálló személy egyesülése volt, egy emberi és egy istenié, de a kettő nem volt elválasztható egymástól, illetve tagadták Mária istenanyaságát. Világtörténelmi Enciklopédia (2000), pp. 475-476.

ténységbe,¹⁶⁵ illetve az izlandi civilizáció, amelyet a viking norvégok hódítottak meg, akik létrehozták az *Althingot*, a világ legrégebbi parlamentjét, amely 1000-ben a kereszténység felvételéről határozott.¹⁶⁶

TOYNBEE munkája végéhez érkezte némiképp revideálta korábbi álláspontját. Korábban a civilizációkat helyezte gondolkodása centrumába és azokat a történelem fundamentumaiként aposztrofálta, később azonban egyre inkább az egyetemes egyházakat a „magasabb rendű vallásokat” forszírozta és a civilizációkat a vallásokkal összefüggő relációjuk alapján kategorizálta.¹⁶⁷

A Nyugat jövőjével kapcsolatban nem tudott egy általános törvényszerűségként hasznosítható prognózis felállításával szolgálni. A *The West and The World* című munkájában arra az álláspontra helyezkedett, hogy a Nyugat évszázadokon keresztül támadta és zsákmányolta ki a világ többi részét és különböző „praktikák” segítségével uralkodni is tudott rajta. Hegemoniáját egyértelműen a fejlett technikának köszönhette, de a későbbiek során a világ többi része is adaptált ezen technikákat, sőt, azt képes volt a Nyugat ellen fordítani.¹⁶⁸ TOYNBEE itt az atomkorszak fejleményeire utalt. Végző konklúzióként ebben a munkájában azt állította, hogy a Nyugat technikáját tekintve mindig fölényben marad, ami valószínűleg reális megállapítást rejt magában, de „axiómaként” nem abszolutizálható a végletekig. A *One World or Non (Egyetlen világ vagy egy sem)* lapjain pedig annak a meggyőződésének adott hangot, miszerint a világra az atomhalál vagy az emberiség új, egységes érájának alternatívája vár.

TOYNBEE késői munkásságában már centrális jelentőséget tulajdonít az isteni Gondviselésnek, a „*céltudatos és a miénkénél magasabb rendű vállalkozás*” akaratának – ekként a keresztény világvallás eljövételének messianisztikus sürgetése mindennél fontosabb jelentőségűvé vált számára.¹⁶⁹ A talpon maradt civilizációk mindegyike részesévé vált a nyugati technika vívmányainak és a világ valamely nagy vallásának (nyugati kereszténység és ortodoxia, iszlám, buddhizmus, hinduizmus)¹⁷⁰ hordozója. A vallások természetükből adódóan minden emberhez szólnak, így a hön áhított egység zászlóvivőiként funk-

¹⁶⁵ Világtörténelmi Enciklopédia (2000), 344. p.

¹⁶⁶ Világtörténelmi Enciklopédia (2000), 303. p.

¹⁶⁷ GYURGYÁK – KISANTAL (2006), 687. p.

¹⁶⁸ BODOR (1966), 1135. p.

¹⁶⁹ ROMSICS (2003), 47. p.

¹⁷⁰ GYURGYÁK – KISANTAL (2006), 687. p.

cionálhatnak.¹⁷¹ Ez szükségképpen kikényszeríti majd a távol-keleti, hindu, iszlám, ortodox és nyugati keresztény civilizációk társulását, amely az univerzális világállam geneziséként könyvelhető el. A nyugati civilizáció *téloszaként*, céljaként pedig tudatosítani kell azt, hogy a többi vallás és civilizáció szintetizálásának folyamatában neki kell oroszlán-részt vállalnia.

TOYNBEE elméletének erénye, hogy a kulturális dimenziók mellett képes volt a társadalmi valóság változásainak érzékeltetésére is. Hátránya, hogy nem volt képes egy egységes világnézetet közvetítő álláspont kidolgozására, a Nyugat jövőjével kapcsolatos vízióit pedig állandó változtatásoknak vetette alá. (Hol az „aranykor” eljövételének oázisa lebegett szemei előtt, hol pedig a „*Time of Troubles*”, a „megpróbáltatások idejének” nyomása alatt összeroppanó nyugati civilizáció Szaharájához készített pesszimista illusztrációkat.) Munkásságának lezárásaként egy univerzális világállam lehetőségét vázolta fel, de az ezzel felmerülő anomáliákat már nem vizsgálta.

VIII. FEJEZET

A KRÍZISELMÉLETEK ÁTMENETI VÁLSÁGA ÉS RENESZÁNSZA; HUNTINGTON

A második világháború eredményeként a szövetségesek győzelmet arattak a tengelyhatalmak felett és Európa jelentős részében demokratikus fellendülés vette kezdetét. „Az *optimista remények és várakozások, a humanista eszmények megújuló tértnyerése olyan feltételeket teremtettek, melyek között az elitariánus (művészet)konceptiók korábbi népszerűsége gyorsan elsorvadt. Kiütköztek e koncepciók korábban homályosabban észlelt ellentmondásai.*”¹⁷² A háború után kétségbe vonták annak a bizonyítottságát, hogy a „tömegek lázadása” a szellemi kultúra dekadenciáját eredményezi, ahogyan azt különböző formában, de mégiscsak megfogalmazta NIETZSCHE, SPENGLER és ORTEGA is.

C. WRIGHT MILLS amerikai szociológus *Az uralkodó elit* című könyvében arra az eredményre jutott, hogy Nyugat-Európa és Amerika tekintetében „*semmi alapja sincs olyan »mindenható nyilvánosságról« beszélni, amely (...) bomlasztólag hat a művészetre és a kultúrára.*”¹⁷³ A nyugat-európai értelmiségiek pedig úgy gondolták, hogy a demokra-

¹⁷¹ Bodor (1966), 1136. p.; Romsics (2003), pp. 47-48.

¹⁷² Davidov (1975), 392. p.

¹⁷³ DAVIDOV (1975), pp. 392-393.

tikus fejlődés „magától elvezet majd az alapvető társadalmi konfliktusok megoldásához. (...) Csak amint ez a meggyőződés a »hidegháborúval« (...) elvesztette reális alapját”,¹⁷⁴ kezdtek el újból erőre kapni a különböző válságelméletek.

A legnagyobb hatású elméletet valószínűleg SAMUEL P. HUNTINGTON (1927-2008) produkálta, amikor 1993-ban a *Foreign Affairs* hasábjain a civilizációk összecsapásáról értekezett. Ez volt a kiindulópontja 1996-ban megjelent könyvének, amely ismertté tette nevét. *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása (The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order)* a kultúra és a civilizáció jól ismert kérdését boncolgatja. A civilizációk összecsapásáról első ízben FERNAND BRAUDEL értekezett egy gazdaságtörténeti mű lapjain, a nagy földrajzi felfedezések és Nyugat-Európa terjeszkedésének kapcsán.¹⁷⁵ *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus a XV-XVIII. században* című munkájában BRAUDEL a különböző vonalakkal körülhatárolt földrajzi térségeket civilizációkként, kultúrákként vagy „primitív népek” területeiként tüntette fel. A régiók differenciálásának alapja nála a népsűrűség, illetve a gazdasági potenciál voltak. HUNTINGTON ezt a módszert hasznosította, immáron csak a civilizációkra fókuszálta. BRAUDEL a gazdasági potenciált állította kutatásai középpontjába, szemben Huntingtonnal, aki a „politikai erőpotenciált” favorizálta, fontos jelenséggént vizsgálva a különböző szellemi összetevőket: a vallásnak és a politikai ideológiának.¹⁷⁶

HUNTINGTON 9 civilizációt különböztetett meg: a nyugatit, a latin-amerikait, az afrikait, az iszlámot, a kínait, a hindut, az ortodoxot, a buddhistát és a japánt.¹⁷⁷ Konceptiójának középpontjában az a gondolat áll, miszerint a civilizációk közötti egyensúly a XXI. század hajnalára felborulni, illetve módosulni látszik: a nyugati civilizáció relatív befolyását tekintve hanyatlik, míg az ázsiai civilizációk növelik gazdasági, katonai, illetve politikai arzenáljukat és erejüket, ezzel paralel pedig az iszlám államok robbanásszerű demográfiai növekedése a saját identitásuk és kultúrájuk melletti markánsabb kiállást fog eredményezni.¹⁷⁸ Ha egyetlen mondatba akarjuk „passzírozni” HUNTINGTON könyvének lényegi mondanivalóját, akkor azt mondhatjuk, hogy a nyugati civilizáció a jövőre nézvést elveszíti globális dominanciáját (vagy legalábbis annak egy jelentős részét), a hábo-

¹⁷⁴ DAVIDOV (1975), 399. p.

¹⁷⁵ KICSINDI EDINA: *A „Nagy Összecsapás. Vita kultúráról és civilizációról Samuel P. Huntington nyomában*, in *Öt Kontinens*, 2004/2. szám, pp. 135-136.

¹⁷⁶ Kicsindi (2004), 136. p.

¹⁷⁷ HUNTINGTON (2002), pp 22-23.

¹⁷⁸ HUNTINGTON (2002), 15. p.

rúk pedig a civilizációk közötti összecsapásokká fognak mutálódni.¹⁷⁹ A Nyugat hanyatlása azonban hosszan elhúzódó folyamatot jelent: dominánssá válásának genezise is nagyjából négy évszázadot fogott át – hanyatlása is legalább több évszázadra prognosztizálható, ráadásul nem lineáris jellegű lesz, hanem egy szabálytalan görbével illusztrálható (azaz szünetek és visszafordulások fogják jellemezni), lévén, hogy a Nyugat demokratikus társadalmi még mindig grandiózus megújulási tartalékokkal rendelkezik.¹⁸⁰ Hosszabb távon a Nyugat az erőforrások feletti ellenőrzést kénytelen lesz megosztva gyakorolni a nem nyugati civilizációk magállamaival és vezető országaival. A 2020-as évekre várhatóan visszaesik a világ területe felett gyakorolt ellenőrzésének rátája, a világ össznépességének egyre kisebb hányadát fogja kitenni, enyhébb lesz a gazdasági termeléséből való részesedésének aránya, csökkenni fog ipari termelése, valamint a glóbus hadseregeinek összetételében katonai személyi állománya.¹⁸¹

Amennyiben a tőle elvárható figyelmet vagy körültekintést elmulasztja, a Nyugatot saját univerzalizmusra törekvő erőfeszítései fogják konfliktusokba sodorni más civilizációkkal, elsősorban az iszlámmal, illetve Kínával. A Nyugat összeomlása egy módon kerülhető el: ha az amerikaiak megerősítik nyugati identitásukat, a nyugatiak (vélelmezhetően a nyugat-európaiakra gondol HUNTINGTON) pedig megbarátkoznak a gondolattal, miszerint civilizációjuk egyedi ugyan, de nem univerzális.¹⁸² Ami a nyugati értékek egyetemességét valló értelmiségiek szemében követésre méltó minta, az a többi civilizáció nézőpontjából szimpla imperializmus.¹⁸³ A Nyugat abból profitálhat a leginkább, ha elveti FRANCIS FUKUYAMA ezredfordulón oly népszerű gondolatát, amely szerint elérkeztünk a történelem végéhez, ti. az államszocialista rezsimek összeomlását követően a világ minden szegletében megdönthetetlen dominanciára tesz szert a kapitalista berendezkedést preferáló liberális demokrácia, ezáltal beteljesül a történelmi folyamat iránya és véget ér a történelem.¹⁸⁴ A Nyugatnak fel kellene ismernie, hogy a más civilizációk belügyeibe történő beavatkozás a legdrasztikusabb veszélyforrás a hanyatlás felé vezető úton.¹⁸⁵ Szakítani kell a Nyugat féktelen lokálpatriotizmusának azon dogmaival, amelyek azt sulykolják,

¹⁷⁹ KOVÁCS (2001), 12. p.

¹⁸⁰ HUNTINGTON (2002), pp. 122-123.

¹⁸¹ HUNTINGTON (2002), pp. 135-136.

¹⁸² HUNTINGTON (2002), pp. 15-16.

¹⁸³ HUNTINGTON (2002), 300. p.

¹⁸⁴ FUKUYAMA. FRANCIS: *A történelem vége és az utolsó ember (The End of History and the Last Man)*, in GYURGYÁK-KISANTAL (2006), 777. p.

¹⁸⁵ HUNTINGTON (2002), 539. p.

hogy a Világ a Nyugat körül forog és a Kelet egy mozdulatlan halott, ezért a nyugati mintára történő modernizálása elengedhetetlen – állapítja meg TOYNBEER hivatkozva HUNTINGTON.¹⁸⁶ A modernizálódás ugyanis a Nyugat nélkül is végbemegy: *„a nem nyugati társadalmak anélkül is modernizálódtak, hogy elhagyták volna saját kultúrájukat és átvették volna a generális nyugati értékeket, intézményeket és szokásokat. (...) A világ alapjaiban mindinkább modernizálódik és mind kevésbé lesz nyugati.”*¹⁸⁷

Emellett számos elvárást fogalmazott meg a nyugati civilizációval szemben. A katonai, politikai, gazdasági integráció mélyítése éppen úgy szerepelt a „lajstromban”, mint az EU és NATO azóta már lezajlott keleti bővítése, a Japán és Nyugat közötti viszony partneri szintre történő emelése, Oroszország „befolyási övezetének” tiszteletben tartása, illetve Latin-Amerika nyugatosodásának felgyorsítása.¹⁸⁸

Szerzőnk „epilógus” gyanánt felvázolt egy muzulmán és nem muzulmán törésvonalból fakadó globális háborús sémát. Szerinte ugyanis Kína felemelkedése komoly veszélyt jelent a nemzetközi stabilitásra, így 2010 körül már kirobban a háború.¹⁸⁹ Borús látomása 2011-ig szerencsére nem bizonyult „jósló álomnak”. HUNTINGTON a World Trade Center ikertornyai ellen 2001. szeptember 11-én intézett terrortámadást követően kijelentette, hogy ez az esemény nem titulálható a „civilizációs összecsapás” első csatakiáltásának.¹⁹⁰ Kérdés, hogy az általa vázolt katasztrofális forgatókönyv valaha realizálódik-e, azaz valóban tanúi lehetünk-e a civilizációs összeütközésnek.

Huntington nagy jelentőségű munkája a legtöbb olvasójában ambivalens érzéseket kelt. Egyik kritikusa mutatott rá, hogy tézisei mennyire Janus-arcúak: egyszerre bombasztikusak és több sebből vérzőek, ennek ellenére nem tekinthetők pusztán *fictiónak*.¹⁹¹ VINCE HAJNALKA szerint HUNTINGTON elmélete éppen azért olyan populáris, mert egyszerűsített kauzalitást tár fel olvasói előtt, *„lényegében egytényezős okozati összefüggésekkel, bináris (mi kontra ők) szemüvegen keresztül. (...) Amint kilépünk a teóriák általánosító világából, az egyes konfliktusok konkrét elemzése újra és újra rávilágít, hogy a földrajzi, hatalmi, politikai, gazdasági, etnikai, demográfiai tényezők mellett a civilizációs hovatár-*

¹⁸⁶ HUNTINGTON (2002), 25. p.

¹⁸⁷ HUNTINGTON (2002), 116. p.

¹⁸⁸ HUNTINGTON (2002), 539. p.

¹⁸⁹ HUNTINGTON (2002), 540. p.

¹⁹⁰ TREMBECZKI ISTVÁN: *Terrorizmus és globalizáció*, in Magyar Tudomány, 2006/12. szám, 1426. p.

¹⁹¹ KOVÁCS (2001), 48. p.

tozás csupán egy (...) összetevő a konfliktusok kiváltó okai között.”¹⁹² Nem volnánk azonban jóhiszeműek, ha *in extenso* elvetnénk a huntingtoni elméletet, felületesnek titulálva azt, hiszen a teória mindenképpen tartalmaz reálisként értékelhető elemeket - ami persze nem jelenti azt, hogy a komplex elméletet „kőbe véssett igazsággként” kellene elkönyvelnünk. Huntington vitathatatlan érdeme, hogy széles körben hívta fel a figyelmet „a társadalmi különbözőségekből eredő problémákra” és szakított a nyugati civilizáció „felsőbbrendűségének” eleve elrendeltségét mindenáron abszolutizálni kívánó felfogásokkal.¹⁹³ Meggyőződésem, hogy HUNTINGTON vérbeli amerikai polgárként az „Érted haragszom, nem ellened” JÓZSEF ATTILA-i teória talaján állva fejtette ki a nyugati civilizáció relativizálódásával kapcsolatos gondolatait és az kialakított szempontokat nem haszontalan legalább részben megfogadni.

¹⁹² VINCZE HAJNALKA: *Az iszlám és a nyugati világ relációja* „Két világ?”, in GLIED VIKTOR – TARRÓSY ISTVÁN (Szerk.): *Globális biztonsági kihívások, NATO szerepvállalások és Közép-Európa*, 22. p.

¹⁹³ BERKES LILLA: *A multikulturalizmus fogalmának kialakulása és jelentése*, in Dél-Kelet Európa, *International Relations Quarterly*, Vol. 1. No. 4. (Winter 2010), 1. p.

EPILÓGUS

A fenti szerzők premisszáikból lehetetlen egy univerzálisként tételezhető konklúziót levonni, de arra talán vállalkozhatok, hogy kifejtsem a témával kapcsolatos gondolataimat.

A XXI. század hajnalára gyakorlatilag megcáfolhatatlan tényré vált, amit a többség korábban csak a Nyugat hanyatlásáról szóló mániákus elméleti fantazmagóriáknak, lázálmodoknak tartott. Századunkra az Egyesült Államokon és Európán (az Európai Unió) a válság számos tünetét diagnosztizálhatjuk, ezzel párhuzamosan pedig új, korábban perifériusnak tekintett államok kapaszkodnak fel TOYNBEE képzeletbeli sziklafalára. Marján érzékletes képével élve: a nagyhatalmak öltözőjében az Amerikai Egyesült Államok bánnatos ábrázattal próbálja magát beletuszkolni egy két számmal kisebb zakóba, Kína riadtan hőköl meg saját tükörképétől, hiszen abban egy három számmal nagyobb zakót viselő alakot lát, Európa pedig semmilyen zakót sem talál magának, amelyet magára ölthetne és szöveget üt a fejében a gondolat, hogy talán a női öltözőben kellene lennie.¹⁹⁴

A nyugati dominancia tónusvesztése és a Nyugaton kívüli civilizációk erősebb kontrasztúvá válása nem jelenti azt, hogy a Nyugat véglegesen és helyrehozhatatlanul a szakadék felé halad, de a „többiek” robbanásszerű felemelkedését szemlélve le kellene vonnia néhány konzekvenciát. Helyesen állapítja meg több szerző is, hogy ha el kívánjuk kerülni azt a kellemetlen szituációt, amelyben „*Nemzetségünk dőlyfös fejérül/ Már-már hull is az inogó korona*”,¹⁹⁵ civilizációnknak fel kell hagynia azzal a kolonializmusból örökölt mentalitással, miszerint a Nyugat az uralkodásra teremt csúcscivilizáció, amelynek egyedüli feladata, hogy a többi nemzetre erőltesse saját intézményeit, értékeit, gondolkodásmódját. Egy malajziai ügyvéd 1994-ben keserűen állapította meg egy angol újságírónak, hogy az ő ruháit kénytelen hordani, az ő filmjeit nézi, a mai dátum pedig azért az, ami, mert az angol történetesen azt mondta.¹⁹⁶ A nyugati sémák folyamatos erőltetése *pro futuro* rendkívül veszélyessé válhat: a HUNTINGTON által „őshonosodásnak”¹⁹⁷ nevezett folyamat, amelynek során a nem nyugati kultúrák öntudatra ébrednek, könnyen csap-

¹⁹⁴ MARJÁN (2009), 301. p.

¹⁹⁵ ADY ENDRE: *A Hóseás Átká*

¹⁹⁶ LITVÁN (2011), 72. p.

¹⁹⁷ HUNTINGTON (2002), 139. p.

hat át szeparatizmusba vagy agresszív viselkedésbe. Jól mutatja ezt az iráni vezérkari főnök helyettesének esete, aki – nyilván az államfő, MAHMUD AHMADINEŽAD jóváhagyásával – a minap az urándúsítást ért újabb kritika hatására a verbális agresszió kereteit feszegetve jelentette ki, hogy amennyiben Izrael megtámadja Iránt, országa „el fogja pusztítani” a zsidó államot és egy esetleges katonai válaszcsepás „nem korlátozódna a Közel-Keletre”.¹⁹⁸

GUGLIELMO FERRERO szerint egy civilizáció fejlettségének fokmérője az, hogy mennyire képes az önnön félelméből fakadó erőszak humanizálására és megszelídítésére, azaz a háború korlátozására és lehetőségekhez képesti minimalizálására.¹⁹⁹ A nyugati civilizáció akkor lesz képes megállni a lejtőn, ha felhagy a *homo homini lupus est* civilizációkra adaptált elvének fetiszizálásával és a többi civilizációhoz fűződő relációja tekintetében megpróbál a partnerség és a diszpozitivitás, a mellérendeltség talaján állni – ez persze nem jelenti azt, hogy szükség esetén, az őt ért támadásokra reflektálva ne járhatna el „kógens” módon.

A nemzetközi szervezetekben a nyugati civilizáció javára megmutatkozó „feltűnő értékaránytalanság” kétségtelenül egy olyan momentum, amely sértheti a világpolitikai tényezővé lett egyes államok önérzetét. Az ENSZ vagy a nemzetközi rendszer egyéb katalizátorainak reformja egy soha véget nem érő, konszenzushiányos és sziszifuszi munkálatnak tűnik és a renováció egy ideig még biztosan elmarad. A *status quo* jogi értelemben általában csak egy nagyobb háború lezárásaként, a legjellemzőbben a békeszerződések révén szokott megváltozni, ahogy KARDOS GÁBOR fogalmazott: „(...) az államok nevében cselekvő politikusok, diplomaták (...) aligha kerülhetik el az illúziót, hogy a hatalmi erőviszonyok árnyékában irányt szabnak a jövőnek. Mindez különösen jól megfigyelhető a háborúkat lezáró és gyakran új nemzetközi rend kereteit megszabó békeszerződések esetében.”²⁰⁰ Azt senki sem kívánhatja, hogy háború eszközével mérsékeljenek a „feltűnő értékaránytalanságon”. A nyugati civilizációnak képesnek kell lennie arra, hogy a szükséges változtatásokat Ferrero modellje alapján, a békés rendezés eszközeivel végezze el, (f)elismerve ezzel az elmúlt évtizedben a körülményekben beállott lényeges változásokat.

¹⁹⁸ <http://www.origo.hu/nagyvilag/20111109-iran-fenyegetessel-valaszolt-az-eddigi-legszigorubb-naujelentesre.html> (letöltés: 2011. 11. 13.)

¹⁹⁹ KOVÁCS (2006), 45. p.

²⁰⁰ KARDOS GÁBOR: *Békeszerződések a nemzetközi jogban*, in Rubicon 1997/2. szám, pp. 10-11.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. ABBASI, ZUMAIR: Interpretation of Just War Theory – Forrás: <http://www.qtc.edu.pk/publications/pdf/Zubair%20Abbasi.pdf> (Letöltés: 2011. 10. 31.)
2. ANGHIE, ANTONY: Imperialism, Sovereignty and the Making of International Law – Cambridge Studies in International and Comparative Law, Cambridge University Press, New York, 2004
3. ÁCS MIKLÓS – FARKAS ANDREA (Szerk.): Európa története a kezdetektől napjainkig – Könyvkuckó Kiadó, Budapest, 1999
4. BAKOS FERENC: Idegen szavak és kifejezések szótára – Akadémia Kiadó, Budapest, 1983
5. BARZUN, JACQUES: Hajnaltól alkonyig – A nyugati kultúra 500 éve – Európa Könyvkiadó, Budapest, 2006
6. BAYER JÓZSEF: A politikai gondolkodás története – Osiris Kiadó, Budapest, 2003
7. BAYER JÓZSEF: Európai kultúra – európai identitás, in Karikó Sándor (Szerk.): Európaiság – politikai és morális kultúra – Áron Kiadó, Budapest, 2001
8. BERKES LILLA: A multikulturalizmus fogalmának kialakulása és jelentése, in Dél-Kelet Európa, International Relations Quarterly, Vol. 1. No. 4. (Winter 2010)
9. BIERNACZKY JÁNOS: „A ténykutatás fanatikusa...” – Frobenius műveinek tudományos háttéréről, in Néprajzi Látóhatár, 2006/1-2. szám
10. BLAHÓ ANDRÁS – PRANDLER ÁRPÁD: Nemzetközi szervezetek és intézmények – Aula Kiadó, 2005
11. BODOR ANDRÁS: Nyugat alkonyától – az egységes világcivilizációig, in Korunk, 1966/8. szám
12. BOROS BALÁZS SÁNDOR: Az általános jogelvek *in foro domestico* érvényesülése a nemzetközi jogban, valamint a méltányosság szerepe – Iustum Aequum Salutare, V. 2009/1.
13. BOSSUAT, GERARD: Az európai identitás és az Egyesült Államok – Egy történész gondolatai, in Rubicon 2002/9-10. szám – A jaltai rendszer
14. BRUHÁCS JÁNOS: Nemzetközi jog I. – Általános rész – Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2009
15. CÉSAIRE, SUZANNE: Leo Frobenius and the Problem of Civilisation, in Michael Richardson – Krzysztof Fijalkowski: Civilizations, in Refusal of the Shadow – Surrealism and the Caribbean – Verso, London, 1996
16. CONQUEST, ROBERT: Kegyetlen évszázad – XX. Század Intézet, Győr, 2003
17. COOPER, JOHN XIROS: T. S. Eliot's *Die Einheit der Europäischen Kultur* (1946) and the Idea of European Union, in Paul Douglass (Szerk.): T. S. Eliot, Dante, and the Idea of Europe – Cambridge Scholars Publishing, 2011
18. COUDENHOVE-CALERGI, R. N.: Totális állam, totális ember – Századunk kiadása, Budapest, 1937
19. CROCE, BENEDETTO: Történelem és szabadság – A Századunk kiadása, Budapest, 1940
20. D. NAGY ÉVA (Szerk.): Európa – Móra Könyvkiadó, Budapest, 1989
21. DAVIDOV, JURIJ: A művészet és az elit – Társadalomtudományi Könyvtár, Gondolat Kiadó, Budapest, 1975
22. DAVIES, NORMAN: Európa története – Osiris Kiadó, Budapest, 2001
23. DELANTY, GERARD: What does it mean to be a „european”?, in Innovation, Vol. 18., No. 1, 2005 (Interdisciplinary Centre for Comparative Research in the Social Sciences)
24. DELANTY, GERARD – RUMFORD, CHRIS: Rethinking Europe – Social theory and the implications of Europeanization – Routledge (Taylor & Francis Group), London & New York, 2005

25. DELPECH, THÉRÈSE: The Decline of the West –
<http://www.nytimes.com/2009/12/22/opinion/22iht-eddelpeche.html?pagewanted=all> (Letöltés: 2011. 10. 27.)
26. DÉR ALADÁR: Az európai identitás elméleti alapjai, in Politikatudományi Szemle, 2005/1. szám
27. DOMONKOS ENDRE: Ortega y Gasset Európa-felfogása – Forrás:
http://www.grotius.hu/doc/pub/DMGSVV/63%20domonkos_endre.pdf (Letöltés: 2011. 11. 09.)
28. DOUZINAS, COSTAS: Human Rights and Empire – The political philosophy of cosmopolitanism – Routledge-Cavendish, New York, 2007
29. DÖMÖTÖR ILDIKÓ: Úri hölgyek a vademberek között (Az ausztráliai őslakosok ábrázolása a brit telepesnők és utazónők írásaiban a 19. században), in Aetas, 2010/3. szám
30. ECO, UMBERTO: Az új középkor (mérleg) - Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002
31. FARAGÓ KATALIN: Amerikai jövőképek – Forrás:
<http://grotius.hu/publ/displ.asp?id=GDLZLU&lg=1> (Letöltés: 2011. 10. 30)
32. FERGUSON, NIALL: A világ háborúja – A gyűlölet évszázadának története – Scholar Kiadó, Budapest, 2008
33. FERGUSON, NIALL: Civilizáció – A Nyugat és a többiek – Scholar Kiadó, Budapest, 2011
34. FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: A római jog története és intézményei – Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2006
35. FUKUYAMA, FRANCIS: A történelem vége és az utolsó ember (The End of History and the Last Man), in Gyurgyák János – Kisantal Tamás (Szerk.): Történetelmélet I. – Osiris Kiadó, Budapest, 2006
36. GERGELY ATTILA: Mi a Nyugat? (És mi nem?) – A Nyugat és Kelet-Ázsia a 21. század elején – Vázlat tükrökből, in Garaczi Imre (Szerk.): Mi a Nyugat? – Atlantizmus és integráció – Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém, 2007
37. GLATZ FERENC (Szerk.): Történetelméleti és módszertani tanulmányok – Gondolat Kiadó, Budapest, 1977
38. GOETHE, JOHANN WOLFGANG VON: Faust – Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992
39. GÖMBÖS ERVIN (Szerk.): Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya és a Nemzetközi Bíróság alapszabályai – Magyar ENSZ Társaság, Budapest, 2008
40. GRAY, COLIN S.: War, Peace and International Relations: An Introduction to Strategic History – Taylor & Francis e-Library, 2007
41. GYURGYÁK JÁNOS – KISANTAL TAMÁS (Szerk.): Történetelmélet I. – Osiris Kiadó, Budapest, 2006
42. HAHNER PÉTER: A reformáció eredete, in Rubicon 2009/9. szám
43. HORVÁTH JENŐ: A hidegháború vége – Forrás:
http://www.grotius.hu/doc/pub/XVTILP/horvath_jeno_a_hideghaboru_vege.pdf (letöltés: 2011. 11. 13.)
44. HORVÁTH SZILVIA: Az európai identitás diskurzuselméleti kérdései, in Politikatudományi Szemle, 2009/4. szám
45. HÓMAN BÁLINT – SZEKFÜ GYULA – KERÉNYI KÁROLY: Egyetemes történet- Forrás:
<http://mek.niif.hu/07100/07139/html/0001/0005/0003/0003/0006-163.html> (Letöltés: 2011. 11. 03.)
46. HUGGAN, GRAHAM: The Postcolonial Exotic – Marketing the Margins – Taylor & Francis e-Library, 2003
47. HUIZINGA, JOHAN: A holnap árnyékában – Korunk kulturális diagnózisa – Windsor Kiadó, Budapest, 1996

48. HUNTINGTON, SAMUEL P.: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása – Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002
49. HUNTINGTON, SAMUEL P.: Kik vagyunk mi? – Az amerikai nemzeti identitás dilemmái – Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005
50. KARÁCSONY ANDRÁS: Bevezetés a társadalomelméletbe – Rejtjel Kiadó, Budapest, 1997
51. KARDOS GÁBOR: Békeszerződések a nemzetközi jogban, in Rubicon 1997/2. szám
52. KERÉKGYÁRTÓ ÁGNES: Az értékválságok ideológiája, in Világosság 2006/3. szám
53. KEYSERLING, HERMANN: Új világ születése – Révai Irodalmi Intézet, Budapest, 1926
54. KICSINDI EDINA: A „Nagy Összecsapás” – vita kultúráról és civilizációról Samuel P. Huntington nyomában, in Öt Kontinens, 2004/2. szám
55. KOVÁCS ANDRÁS BÁLINT: A szorongás képei, in Filmvilág folyóirat, 1986/5. szám
56. KOVÁCS GÁBOR: A Nyugat alkonyától az Imperium Germanicumig- Kultúrformológiai és nemzetkarakterológia a weimari Németországban (Eszmetörténeti vázlat), in Café Babel, 2001/39-40. szám
57. KOVÁCS GÁBOR: Frankensteinről a zöldekig – a gép és kritikusai (Eszmetörténeti tanulmányok) – Liget Műhely Alapítvány, 2010
58. KOVÁCS PÉTER: Nemzetközi közjog – Osiris Kiadó, Budapest, 2006
59. KÓKAI KÁROLY: Európa mint filozófia fogalom, in Karikó Sándor (Szerk.): Európaiság – politikai és morális kultúra – Áron Kiadó, Budapest, 2001
60. KRACAUER, SIEGFRIED: Caligaritól Hitlerig – A német film pszichológiai története – Magyar Filmintézet, Budapest, 1993
61. KULCSÁR KÁLMÁN: Jogszociológia - Vince Kiadó, Budapest, 2002
62. LAGNY, MICHÉLE: A filmtörténet felosztása – Forrás:
<http://www.c3.hu/scripta/metropolis/9701/lagny.htm> (Letöltés: 2011. 11. 06)
63. LITVÁN DÁNIEL: Miért a Nyugat a nyerő? - Most még – In: BBC History, I. évfolyam, 1. szám, 2011. április
64. MARJÁN ATTILA: Hol a térkép közepe? – HVG Kiadó Zrt., Budapest, 2009
65. MATANLE, IVOR: A második világháború – Merhavia Könyvkiadó, Budapest, 1994
66. NÁCSA KLÁRA – SÁRVÁRY GABRIELLA (Szerk.): Kalandozások a titkok birodalmában – Reader's Digest Kft., Budapest, 1999
67. NÉMETH LÁSZLÓ: San Remó-i napló – Forrás:
<http://mek.oszk.hu/06000/06071/html/gmnemeth0002.html> (Letöltés: 2011. 11. 03.)
68. OLDEROGGE, D. A.: Epigamija, in Biernaczky Szilárd – Búr Gábor (Szerk.): Afrikakutatás – Az ELTE Afrikai Kutatási és Kiadási Program Évkönyve, 2005-2008, Mundus Kiadó, Budapest, 2009
69. PATYI ANDRÁS – VARGA ZS. ANDRÁS: Általános Közigazgatási Jog – Mandamus Publishing, Budapest, 2008
70. PATYI ANDRÁS – VARGA ZS. ANDRÁS: Általános Közigazgatási Jog – Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2009
71. RÁCZ MARGIT: Puritanizmus és amerikai identitás – A puritán történet(írás) átértékelése napjainkban, in Aetas, 1996/1. szám
72. REED, S. C.: The desintegration of Civilization, in Journal of Heredity, Volume 40, Issue 12, Nov. – Dec. 2011
73. ROMSICS IGNÁC: Arnold Toynbee, in Rubicon, 2003/6. szám – Megismerhető-e a múltunk?

74. SÁNDOR IVÁN: A vak szirt szélén (nem) a semmibe lép – A játszma végnélkülisége, in Tiszatáj, 2003/6. szám
75. SPENGLER, OSWALD: A Nyugat alkonya – A világtörténelem morfológiájának körvonalai – Európa Könyvkiadó, Budapest, 1995, I-II. kötet
76. SURÁNYI ANDRÁS: A film és álom mechanizmusai – „A filmnyelv és az álomfunkciók vizuális képe” – Színház-és Filmművészeti Egyetem, Budapest, 2001
77. SYLVAIN, RENÉE: Leo Frobenius – From Kulturkreis to Kulturmorphologie, in Anthropos, 91.1996
78. SZIGETI PÉTER – TAKÁCS PÉTER: A jogállamiság jogelmélete – Napvilág Kiadó, Budapest, 2004
79. SZIGETI PÉTER: A valóság vonzásában – Forrás: <http://mek.oszk.hu/04200/04241/04241.htm> (Letöltés: 2011. 10. 29)
80. SZIGETI PÉTER: Világrendszernézőben - Napvilág Kiadó, Budapest, 2005
81. TAKÁCS M. JÓZSEF: 1968 – Egy elmaradt forradalom anatómiája, in Rubicon 1998/8. szám
82. TOYNBEE, ARNOLD: „A Study of History: A Brilliant English Thinker Named Toynbee Sees the Past in Terms of the Challenges and Responses That Make and Break Civilizations”, in LIFE Magazine, February 23., 1948
83. TREMBECZKI ISTVÁN: Terrorizmus és globalizáció, in Magyar Tudomány, 2006/12. szám
84. VAUGHT, CARL V. (Szerk.): Access to God in Augustine’s *Confession* – Books X-XIII. – State University of New York, New York, 2005
85. Világtörténelmi Enciklopédia – Reader’s Digest Kiadó Kft., Budapest, 2000
86. VINCZE HAJNALKA: Az iszlám és a nyugati világ relációja – „Két világ?”, in Glied Viktor – Tarrósy István (Szerk.): Globális biztonsági kihívások, NATO szerepvállalások és Közép-Európa
87. VURM, BOHUMIL: Európa titkos története a reneszánsztól a 19. századig – Sziget Kiadó, Budapest, 2004
88. WALDEN, GEORG: Why the West Rules – For Now by Ian Morris – Review – Forrás: <http://www.guardian.co.uk/books/2011/jan/30/why-the-west-rules-ian-morris-review> (letöltés: 2011. 11. 12.)
89. WALZER, MICHAEL: What It Means to Be an American – Marsilio Publishers, 1992
90. WEBER, MAX: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme – Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest, 1995
91. WELLER MÓNKA: Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata és az emberi jogok egyetemessége, in Állam-és Jogtudomány, XXXIX. Évfolyam, 1998/3-4. szám
92. WOODS, ALAN: Hieronymus Bosch és a haldokló feudalizmus művészete, in Eszmélet 91. szám (2011 ősz)
93. ZAKARIA, FAREED: A posztamerikai világ – Gondolat Kiadó, Budapest, 2009